

לבנות ולהיבנות

סיפורם של אירנה ומנס ויסוקי

תוכן העניינים

©

כל הזכויות שמורות לאירנה ומנס ויסוקי

הוצאת כל הסיפור לרבות בעלי מניותיה ו/או מנהליה ו/או עובדיה ו/או שלוחיה אי-ננה אחראית לתוכן המובא בספר זה, לנכונותו, ו/או מהימנותו ו/או מידת דיוקו ו/או ששפעתו, ולא תישא בכל נזק, אבדן, עוגמת נפש וכיוצא באלו תוצאות ישירות או עקיפות שיגרמו לכל אדם, כתוצאה מהוצאה לאור של ספר זה. התכנים בספר הינם תיעוד של זיכרונות, חוויות, השקפות ודעות של המחבר/ים, מנקודת ראותם האישית ומובאים על אחריות המחברים בלבד, ואין בהם משום הבעת דעה מטעם הוצאת כל הסיפור.

הוצאת כל הסיפור

מיכל פטמן

טלפונים: 03-9338916, 054-4523042

www.kolhasipur.co.il

נדפס בישראל, שנת תשע"ח 2017

5	שורשים
8	בית אבי
11	בית אמי
12	כשגבר פוגש אישה
13	בית הוריי
18	דרך חדשה
19	מלחמה בעולם
20	הגרמנים באים
22	החיים משתנים
23	קונצרט המוות
26	בגטו
29	הלאה מכאן
33	חסידי אומות העולם
36	השחרור
37	אבא גיבור
39	הטרגדיות של בומק וטוסיה
47	מתחילים מאפס
48	סוף והתחלה
49	משפחה- מה שנשאר
49	נדידת העמים גרסת 1945
50	שלום כיתה ב
51	בתנועה
53	להשיב טובה
54	רגע של תהילה
55	מהנדסת
56	רק תבחרי
57	בפוליטכניקה
58	הבת הסטודנטית שלי
59	חברות ללימודים, חברות לחיים

שורשים

60	פרדה ממרסל
61	מנס
62	דם של חקלאי
64	המלחמה הקפואה
67	בחזרה- לפולין
69	אהבת ילדות
72	יחד לתמיד
75	ארצה
76	שנים של כמיהה
76	מתכוננים לעלייה
77	יוצאים לדרך
79	ימים ראשונים בארץ
80	מסתדרים
80	למען המדינה
81	הכרת הטוב
83	המשפחה מתרחבת
88	ארוכה הדרך הביתה
91	מגדילים ראש
91	מיקי
94	תמי
97	מהנדסת וחוקר
98	משרת תלמידת אולפן
98	מהנדסת מן המניין
100	מהנדסת קונסטרוקציה מחוזית
101	איש המרחבים
113	החיים שאחרי העבודה
114	פרידות
116	נחת
116	החיים ממשיכים
118	למען תזכור
119	רגע לפני סיום

הייתי פעוטה כשפרצה מלחמת העולם השנייה, וילדונת כשהגיעה השואה למחוזותינו. חלק מהדברים שאירעו לנו אני זוכרת, ואחרים סופרו שוב ושוב. כל סיפורי המלחמה סופרו בביתנו פעמים רבות. כך סיימנו כל מפגש משפחתי. כמו טקס שאי אפשר לוותר עליו. וכבר איני יודעת אילו מהסיפורים אני זוכרת כחויה, ואילו כסיפור, אך את אלו ואלו חשוב לי להעביר הלאה, לילדיי, לנכדיי ולניניי. וסיפורי, ככל סיפור חיים, מתחיל אי-שם, עוד בטרם נולדתי, בעיר דרוהוביץ' שבגליציה הרחוקה.

גליציה, כמתברר, היא חבל ארץ מבוקש להפליא. רגליים רבות דרסו את אדמתה לאורך ההיסטוריה, ושליטים נאבקו על השליטה בה. יהודים ישבו בגליציה מאות רבות של שנים, בנו אותה ופיתחו אותה, והפריחו בה עולם של מלאכה ואמונה. חסידויות רבות עלו ופרחו בה, וגם תנועות חילוניות, ביניהן השומר הצעיר, שהייתה תנועת הנוער הציונית הראשונה. לפני מלחמת העולם הראשונה ישבו בגליציה למעלה מ-800,000 יהודים. אחד מהם היה ש"י עגנון, שהזכיר את גליציה בכמה מסיפוריו. רוב יהודי גליציה נספו בשואה, אבל רגע. לשם נגיע בהמשך.

דרוהוביץ' עירי הייתה חלק מגליציה ושכנה למרגלות הקרפטים. כשנולדו בה הוריי בשנת 1904, היא הייתה נתונה תחת שלטון אוסטרו-הונגרי. לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, עבר השטח לריבונותה של ברית המועצות. בין שתי מלחמות העולם, השתייכה גליציה לפולין.

דרוהוביץ' וסביבתה היו ידועות כבר מהמאה ה-19, הודות לשדות הנפט העשירים שבה. באזור התגלו 2 מיליון טון נפט, שהיוו כארבעה אחוזים מתפוקת הנפט העולמית. לפני המלחמה התגוררו בדרוהוביץ' כ-40,000 תושבים ומתוכם 17,000 יהודים. היהודים

חיו בשלום ובשכנות טובה עם הפולנים והאוקראינים שהתגוררו בעיר. בין התושבים היהודים בדרוהוביץ' היו הרבה רופאים, עורכי דין, מהנדסים, סוחרים ואמנים. רוב היהודים בעיר היו עניים מאוד והקפידו מאוד על קיום מצוות. בתי כנסת רבים נבנו בעיר. בדרוהוביץ' היו גם מועדוני ספורט יהודיים, חיי תרבות תוססים וארגוני צדקה שונים, ביניהם בית יתומים שהיה מוכר בכל רחבי פולין. בדרוהוביץ' נבנה בית כנסת גדול ומרשים ביופיו, שעבר לאחרונה שיפוץ מקיף.

בית אבי

משפחתו של אבי התגוררה בדרוהוביץ' שנים רבות. בעיר ובסביבתה היו מרבצי נפט גדולים ומפעלים רבים לעיבוד נפט שסיפקו עבודה ופרנסה לרבים מתושבי העיר והאזור.

סבי, יצחק דרימר, היה אדם דתי מאוד וגדול בתורה. הוא שירת בצבא האוסטרו-הונגרי במלחמת העולם הראשונה, וכששב ממנה החל לעבוד והתקדם יפה. הוא היה מנהל עבודה מכובד ברפיניריה – מפעל לעיבוד נפט, ותמיד התלבש יפה, כראוי למעמדו. עשיר הוא לא היה. איש מסבוי וסבתותי לא היה עשיר. הם היו אנשי עבודה.

הבית שבנו סבי יצחק וסבתי אלקה היה בית דתי מאוד, ששפת הדיבור בו הייתה יידיש. סבא עבד במשרתו המכובדת במפעל הנפט, וסבתא אלקה יכלה להרשות לעצמה לנסוע מפעם בפעם למרחצאות מרפא ולפנק את עצמה. חמישה ילדים נולדו להם. אבי – יעקב – בנם בכורם שנולד בשנת 1904, סימה, רבקה, מירקה, ובומק – בן הזקונים.

סבי, יצחק דרימר

בצעירותו למד אבא בחדר. לאחר מכן למד בגימנסיה, וכשעמד על דעתו ובחר את דרכו החל ללמוד כלכלה, ובמקביל למד רבנות. כלכלה ורבנות דורשים שניהם שעות רבות של לימוד, העומס היה רב, ובסופו של דבר ויתר אבא על לימודי הרבנות. עם הזמן נשרו מאבא לא רק לימודי הרבנות אלא גם אורחות החיים הדתיים. אלו ככל הנראה איבדו מקסמם בד בבד עם עליית הקסם של החיים המודרניים והקומוניזם. אבא אהד את המפלגה הקומוניסטית, אך לא היה פעיל בה. האהדה הזו הלכה והתעצמה עם השנים וליוותה את אבא וגם אותנו עוד שנים רבות.

לאחר שסיים את לימודיו עבד אבא כמנהל כלכלי של מפעל לעיבוד עצים שהיה בבעלותו של איש גרמני. אבא היה מומחה גדול בתחום העצים. לא פשוט היה למצוא לו תחליף, ובבוא העת – זה מה ששמר עליו והציל אותנו.

אבא היה אדם מיוחד וחכם מאוד. הוא היה מקובל מאוד, ואנשים רבים הגיעו כדי להתייעץ אתו. הייתה בו גם צניעות לא מעטה. אבא אמר לי פעם: "אל תחשבי שאני כזה טוב מטבעי. אני פשוט חושב על מה שאני עושה ועל מה שאני אומר. אם יש משהו שאני חושב שעשוי לגרום למישהו אי-נחת ואני לא חייב להגיד אותו – אני לא אומר."

בצעירותו סבל אבא מכאבי רגליים. העובדה הזו לא גרמה לו להלין על מר גורלו, להיפך. הוא הבין שעליו לפעול כדי לשמור על בריאותו, והוא נסע לרופאים שונים, ביקר במרחצאות, התעמל, ובסופו של דבר הציל אותנו בשעת מבחן.

והייתה לאבא אהבה אחת גדולה: אימא.

בית אמי

אמי גדלה אף היא בדרוהוביץ'. הוריה התגוררו בפרבר ששמו מלינקי שקולניקובה. גם בית הוריה של אימא היה בית יהודי דתי מאוד, ושפת הדיבור בו הייתה יידיש.

סבא ישעיהו (שעיה) וסבתא שרה גרובר הפעילו חנות מכולת בחזית ביתם, וגידלו יחד ארבעה ילדים: אמי – לאורה (לאה) – הבכורה, שנולדה כאבי בשנת 1904, אברהם (בומק), יוסף (יוזק) ורבקה (רבצ'ה).

אמי, לאורה דרימר

אבי, יעקב דרימר

כשגבר פוגש אישה

הוריי הכירו והתאהבו בתחילת שנות העשרים לחייהם. הורי אבי התנגדו לנישואים בתחילת הקשר ואולי זאת הייתה אחת הסיבות לכך שאמי נסעה לקרובי משפחה בגראץ שבאוסטריה למשך שנה. אמא הזכירה את הנסיעה הזו בהזדמנויות רבות וסיפרה על חוויותיה הנעימות מהתקופה הזו. בין היתר למדה שם תפירה, דבר שהיה לה לעזר בתקופות שונות של חיינו. אני זוכרת שאמא תפרה את כל הבגדים לעצמה ולנו הילדים.

בסופו של דבר נישאו הוריי רק בשנת 1933 כשהיו כמעט בני שלושים. הייתה להם אהבה גדולה כל ימי חייהם.

לאחר שנישאו קבעו הוריי את ביתם בדרוהוביץ', לא רחוק מבית הוריהם.

אמי בוינה, אוסטריה

בית הוריי

כשנה לאחר נישואיהם, בשנת 1934, נולד אחי הבכור. אחי נולד בבית, בעזרת מיילדת. אושר מילא את הבית. לקראת הלידה ואחריה דנו הוריי בשם שיעניקו לבנם בכורם, ולבסוף החליטו על השם מארק. כעבור ימים אחדים יצא אבא לבית העירייה כדי לרשום את אחי. הפקידה המבוגרת שקיבלה אותו שמעה את אבי, עיקמה את אפה, שכנעה אותו כי מארק הוא שם יהודי, ולא טוב שידע העולם כי זהו ילד יהודי, והציעה לקרוא לו מרצלי. אבא השתכנע. וכך נותר השם מרצלי בתעודת הלידה, והשם שהתקבע בביתנו היה צשק.

אמא ומרסל אחי, 1934

אימא, מרסל ואני

שנתיים לאחר מכן, ב-4 ביולי 1936, נולדתי אני. שוב התמלא הבית שמחה. שוב החליטו אבא ואימא על שם, ושוב יצא אבא לבניין העירייה, כשהוא נחוש לחזור ובידו תעודת לידה המעידה על הולדת מרים, בתו. אותה פקידה מבוגרת שמעה את השם, הסבירה לאבא שמוטב לוותר עליו, מוטב לקרוא לילדים בשמות בין-לאומיים, והעניקה לי את השם אירנה, שאתו אני חיה כל חיי. בקרב בני המשפחה והחברים אני נקראת מילה.

היינו שניים. והיינו שונים להפליא. אחי היה ילד טוב, שקט וממושמע ואהוב על כולם. אני הייתי שובבה, ובכיתי לעתים תכופות. מרסל היה מסודר מאוד ושמר על החפצים שלו, ואילו אני הייתי בלגניסטית. הוא מצא לו חברים משלו, ואני הלכתי אחריו לכל מקום והרגזתי אותו.

לאבי הייתה משרה טובה בעמדה גבוהה. ביתנו, שהיה ברחוב טרוסקאביאצקה בדרוהוביץ', רחובה הראשי של העיר, היה בית חד קומתי יפה ומבוסס. הכניסה לבית הייתה בעורפו, ובחזית הבית היו חלונות גדולים. את הבית מילאו רהיטים מהודרים, וזכורה לי במיוחד הוויטרנה שבה היו כלים יפים וקריסטלים.

היו ודאויות רבות בחיי באותם ימים. ידעתי שיש לנו בית יפה, ידעתי שיש לנו סבים וסבתות מסורים, ידעתי שלא חסר לנו דבר, וידעתי שאבא אוהב את אימא אהבה עזה.

אבא עבד במפעל גדול לעיבוד עצים שהיה בבעלותו של איש עסקים גרמני. בעל המפעל העריך מאוד את אבא, שהיה איש מקצוע מהמעלה הראשונה וניהל את המפעל בפועל. פעם, כשסיימו בהצלחה פרויקט גדול ובעל המפעל הגרמני היה מרוצה מאוד – הוא העניק לאבא במתנה סכום כסף גדול, ואבא רכש בו פרוות מינק יקרה מאוד וטבעת עם יהלום גדול לאימא.

דודה רבצ'ה מחזיקה את מרסל

מרסל בגיל שלוש

מרסל ואני בחצר המפעל שבו עבד אבא

אבי, אמי, דודתי רבצ'ה, אחי ואני בחופשה, 1937

בית הוריי היה לא דתי ולא כשר, אבל אסור היה שסביי וסבתותיי ידעו זאת. אימא הייתה מזהירה אותי: "כשסבתא תבוא – אל תבקשי ממני פרוסה עם שמעלץ (ממרח משומן של חזיר), סבתא לא אוהבת שאנחנו אוכלים את זה.

סבתא שרה הייתה מגיעה אלינו לעתים תכופות למרות המרחק הרב. היא הייתה הולכת קרוב לשעה לכל כיוון כדי לבקר אותנו. יום אחד כשבאה, התיישבתי על ברכיה, והדבר הראשון ששאלתי היה: "סבתא, מתי את הולכת הביתה?"

"רק עכשיו הגעתי," ענתה לי סבתא, על פניה עדיין התנוסס אותו חיוך-מבוגרים ששמור למבוכות שמסבים ילדים.

"כי אימא אמרה לי שלא אבקש לחם עם שמעלץ כשאת כאן, ורק כשתלכי אוכל לאכול את זה."

החיוך נמחק, וסבא וסבתא לא אכלו עוד בביתנו עד פרוץ המלחמה.

מלחמה בעולם

הגרמנים באים

בשנת 1941, כשהתחילה השואה באזור שלנו, הייתי בת ארבע וחצי. ילדונת.

זה התחיל בהשתלטות הגרמנים על העיר, אבל את מה שהגרמנים עושים לאחר מכן – כבר שמענו וידענו. כלומר, המבוגרים כבר שמעו וידעו. אני הייתי עדיין צעירה אז, ומעללי הנאצים באירופה בשנות מלחמת העולם השנייה הם לא בדיוק סיפור שמתאים לספר אותו לפני השינה. וזה גם נשמע כמו סיפור מופרך לחלוטין! הגרמנים היו עם תרבותי. מי היה מאמין שהם יזרקו אנשים מבתיים, שיהרגו יהודים, שיהרגו ילדים. אמי למדה גרמנית, היא קראה ודיברה גרמנית מושלמת. להוריי הייתה חיבה לתרבות הגרמנית! התקווה הייתה שהכול יהיה בסדר בסופו של דבר.

לא כולם היו שותפים לתקווה הזו. צעירים רבים חצו את נהר הבוק וברחו לרוסיה, מתוך אמונה שהגרמנים לא יחצו את הגבול בעקבותיהם, ובתקווה שהרוסים יחוסו עליהם. הרוסים לא חסו עליהם. הם שלחו את היהודים הנמלטים לסיביר, לקזחסטן, לאוראל.

כשפלשו הגרמנים לעיר, אבא היה בקורס בלבוב, במרחק כ-80 קילומטר מדרוהוביץ'. אחותה הצעירה של אימא, רבצ'ה, למדה שם, היה לה חדר, ואבא שהה אצלה. בזמן האקציה הראשונה, כשהגרמנים פקדו על היהודים להתייצב לעבודה, חששה דודתי שאבא לא ישרוד את עול העבודה הכבד, הסתירה אותו מתחת לשמיכה וכך הצילה את חייו. רבצ'ה נלקחה עם 5,000 יהודים נוספים למחנה ינובסקי, שם הושמדו כולם.

לא היו אז טלפונים ובתקופת הקורס הקשר היחיד בינינו ובין אבא היה באמצעות מכתבים. אבא שמע שהגרמנים כבשו את דרוהוביץ'.

וחשש מילא את לבו. הוא המתין כמה ימים לשובה של רבצ'ה וכשלא שבה, צעד לעבר דרוהוביץ' כדי להצטרף אלינו.

אימא הייתה אישה יפה, טובה ונעימה, ועקרת בית מצוינת. אבא הכיר את מעלותיה ואהב אותה אהבת נפש; אך ידע שגיבורה גדולה היא לא. והוא ידע שהיא לא תברח. לא היה שום סיכוי שאימא תארוז ותצא לדרך עם שני ילדים, בת ארבע וחצי ובן שש וחצי, לבדה. והוא ידע שאימא, מרסל ואני זקוקים להגנה. זקוקים לו. כשהגיע, התלבטו הוא ואימא אם לברוח גם כן, יחד, אך הגבול כבר נסגר בינתיים למעבר ובלית ברירה נשארנו במקומנו.

דודה רבצ'ה

החיים משתנים

בתחילת יולי 1941 הייתה האקציה הראשונה גם בדרוהוביץ'. המוטיבציה הייתה נאצית, ההפקה אוקראינית. האוקראינים פרצו לבתי היהודים, בזזו את הרכוש והיכו יהודים. סבי מצד אמי נפצע קשה באותה אקציה. האוקראינים היכו אותו חזק כל כך, שהוא לא התאושש מהמכות לעולם, ומת כעבור עשרה ימים. למעלה מ-200 יהודים נרצחו באירועי אותה אקציה בדרוהוביץ'.

וזו הייתה רק האקציה הראשונה.

אחריה הגיעו עוד ועוד. היו בהן אקציות של רכוש – "ראוב אקציה" (שוד), ואקציות של אדם. את הדברים שהנאצים הותירו אחריהם – שדדו השכנים. די מהר נאלצה אימא להיפרד מפרוות המינק שקנה לה אבא. הגרמנים אספו את כל הפרוות מהיהודים לטובת החיילים הנלחמים ברוסיה. הוריי מסרו את הפרווה לגוי שהכירו כדי שישמור עליה בתקופת המלחמה. את טבעת היהלום פירק אבא, ואת היהלום הסתיר בנעלו. באחת האקציות נגזלה מביתנו הוויטרנה היפה, על הכלים והקריסטלים שהיו בה. איש גסטפו שפיקח על המבצע נכנס לביתנו. אני מיהרתי אל אימא ונצמדתי אליה, ואימא חיבקה את אחי ואותי. איש הגסטפו ניגש אליי, ליטף את שערי הזהוב ושאל: "של מי הילדה הזו?" כשאמא ענתה שאני בתה, שאל אותי "למה את בוכה?" והרגיע אותי: "אל תבכי, היום אנחנו לא עושים שום דבר לאנשים."

קונצרט המוות

בשנת 1942 הוחמר מצב היהודים בגליציה. מודעות שנתלו בכל העיר בישרו לנו כי על פי החוקים שזה עתה חוקקו – אסור ליהודים ללכת על המדרכה, ואסור להחזיק חיות מחמד. מעתה חויבו יהודים לענוד טלאי צהוב, שיסמן אותם בעיני כול. וכל זה היה כאין וכאפס לעומת האקציות שהוחמרו. כעת הגיעו הרוצחים מצוידים ברשימות ובהן שמות יהודים וכתובותיהם. בכל אקציה היה עליהם ללכוד מספר מסוים של יהודים, והם היו עוברים מבית לבית ומחפשים אותם.

האקציה הראשונה מסוג זה הותרה רשמים טראומטיים ביותר בקהילה, ומשנודע באוגוסט 1942 שעומדת לפרוץ אקציה שנייה מסוג זה, איומה ונוראה, התרכזו כל בני המשפחה שעוד נותרו לנו, משני הצדדים, בביתנו.

כמה ימים לאחר מכן, דפקה על דלת הבית יאנצ'ה, פולנייה צעירה שהייתה בעבר המטפלת של אחי. היא שמרה על יחסים טובים עם אמי ואהבה את אחי אהבה גדולה. באותם ימי מצוקה, היא הייתה מגיעה אלינו מדי פעם ומביאה אתה מעט מזון. כעת ראתה את האווירה הקשה בבית, את המתח, העצב, הרעב, ואת אחי שחלה בשעלת והיה חיוור ומסכן, והיא הציעה לאמי שתיקח את אחי לביתה ותטפל בו כמה ימים. אמי נענתה להצעה, ומרסל הלך עם יאנצ'ה.

זה היה נורא. התגעגעתי קשות למרסל. בכיתי שאני רוצה אותו, וכשלא נענית – צעקתי. הרעשתי כל כך ששאר האנשים שהיו בביתנו הפצירו באמי שתיקח גם אותי לביתה של יאנצ'ה או שתביא את אחי הביתה בחזרה.

השכם עם שחר יצאנו לדרך. יאנצ'ה התגוררה בקצה העיירה. דרך עפר הובילה אל ביתה, ולצד הדרך השתרע שדה של חיטה גבוהה.

כשהגענו ונכנסנו לביתה של יאנצ'ה, מצאנו אותה מתפתלת מכאבים בשל צירי לידה שתקפו אותה מוקדם מהמצופה, ומרסל ישב מכווץ מפחד בפינת החדר. יאנצ'ה הייתה מאושרת לראותנו. היא שבה ואמרה לאמי כי אלוהים שלח אותה. מרסל ואני כמו נשכחנו, ואימא שקעה כל כולה בסיוע לילדת. היא נותרה לצדה של יאנצ'ה לאורך הלידה כולה, סייעה לה, מחתה את זיעתה וליטפה אותה. דבר מכל זה לא עזר לתינוק שנולד מוקדם מדי, והגיח לאוויר העולם כשהוא מת. יאנצ'ה הרגישה נורא. היא ביקשה מאימא שלא תשאיר אותה לבד, שתישאר אֶתה עד שיגיע בעלה מהעבודה.

בעלה חזר הביתה אחר הצהריים, והזדעזע לראותנו. "פרצה אקציה", הוא אמר, "כל יהודי שמוצאים – לוקחים. יש הודעות שמי שעוזר ליהודים – דינו מוות. אני מכבד אתכם מאוד, אבל אני לא מוכן לסכן את אשתי ואותי. אתם לא יכולים להישאר כאן!" הבנו אותו. בעלה של יאנצ'ה ביקש שנעזוב את הבית. הוא הציע לאמי להסתתר בשדה החיטה, שמעבר לכביש, וכשיירגעו הרוחות – הוא ישרוק ואז נוכל לחזור לביתם.

אימא הרימה אותי והחזיקה אותי ביד אחת, וביד השנייה אחזה בידו של אחי, ויצאנו החוצה. היה לה מעיל בצבע חיטה באותו היום. כאילו ידעה שנצטרך להסתתר ולהסוות את עצמנו. בחוץ ירד גשם, והאדמה הייתה רטובה ובוצית. אימא הלכה כמה צעדים ואז הגיעה לגומחה. התיישבנו בגומחה ואימא כיסתה אותנו במעיל.

אותו ערב נחרט בזיכרוני בכותרת "קונצרט המוות".

לא היינו היחידים בשדה. קבוצות קבוצות של אנשים, נשים וטף, יהודים כולם, נמלטו אליו מאימת האקציה. שמענו אותם. את כולם. יהודים, גרמנים, יהודים שסייעו לגרמנים, אוקראינים, פולנים, כלבים. שמענו צעדים, שמענו בכי, שמענו תפילות. שמענו גרמנים

שלכדו יהודים, לקחו אותם משם, ושבנו לחפש עוד. כמו בתים של מנגינה ופזמון חוזר. ואנחנו שכבנו שם בגומחה, שפופים, שותקים, מחכים שיגיעו גם אלינו והקונצרט הנורא הזה, קונצרט המוות, יסתיים. החושך ירד והיה קר. ורטוב. והחושך והקור התעצמו עוד ועוד. הידיים של אימא היו כחולות. עיסיתי אותן. ניסיתי לחמם אותה. בשלב מסוים היא הפסיקה לדבר. חשבתי שנרדמה. רק שנים אחר כך הבנתי שהתעלפה.

ואז נגמר הקונצרט. ושקט ירד על השדה. שקט מוחלט. הבעל של יאנצ'ה לא שרק. היה לנו קר נורא והיינו רעבים וצמאים. אימא החליטה לצאת אל ביתה של יאנצ'ה. היא הרימה אותי שוב ביד אחת, הושיטה למרסל את היד השנייה, והתחלנו לפסוע לעבר דרך העפר. ואז אימא נעצרה. על דרך העפר עמד חייל גרמני ובידו רובה. היה לנו ברור שזה הסוף שלנו. שכאן הכול נגמר. הגרמני הסתכל עלינו. הוא ידע שאנחנו יהודים. הוא עמד שם עוד כמה רגעים, כאילו הוא חוכך בדעתו מה לעשות, ולבסוף הסתובב והלך. אולי היה עייף. אולי לא רצה להיסחב עם שני ילדים בוכים. אולי מולאה המכסה הפעם ולא היה בנו כל צורך. כך או כך – ניצלנו, ולא היה ספק בלבנו, גם בגיל חמש ושבע, כי לא סביר ששוב ישחק לנו כך המזל. היינו על סף מוות, ורק במקרה אנחנו עדיין חיים.

לאחר שהגרמני נעלם – נכנסנו לביתם של יאנצ'ה ובעלה. הם ייבשו אותנו, נתנו לנו אוכל, וסידרו לנו מקום לישון בו.

למחרת בבוקר הגיע אבא לקחת אותנו הביתה.

הבית היה הפוך וריק מאדם. הגרמנים לקחו באותה האקציה את כל בני המשפחה שהיו בביתנו. כדי לוודא שאיש מיושבי הבית לא נמלט מפניהם – הם אף ערכו חיפוש רציני שבמהלכו חתכו את כל שמיכות הפוך, והבית כולו נותר דומם ומלא בנוצות. למזלנו – אבא

היה בעבודה באותה השעה.

כך איבדנו חלק גדול ממשפחתנו.

לאחר מכן התבררו פרטי הזוועה. הנאצים לקחו מדרוהוביץ' 2500 יהודים באותה האקציה. היו ביניהם סבא יצחק, אבא של אבא, סבתא שרה, אימא של אימא, ורבקה, אחותו הצעירה של אבא עם שני ילדיה הקטנים. כולם נשלחו למחנה המוות בלז'ץ.

בגטו

גטו דרוהוביץ' הוקם באוקטובר 1942. כעת כבר לא הייתה לנו כל בחירה או בררה. היה עלינו לעזוב את הבית הגדול והיפה ברחוב הראשי, ולעבור לגטו, עם שאר היהודים, לחדר אחד ובו מיטה אחת שבה ישנו כולנו יחד; אבא, אימא, מרסל ואני. וידענו שעצם העובדה שאנחנו עדיין חיים אינה ברורה מאליה כלל וכלל. סבלנו מרעב בגטו. פעם הצליח אבא להשיג לנו קוביות סוכר ומדי שבוע קיבלנו ממנו קוביית סוכר, אחת למרסל ואחת לי. מרסל היה שומר על קוביית הסוכר שלו במשך כל השבוע. כל יום היה מלקק ממנה מעט. אני הייתי לוקחת אותה, תוחבת אותה לפי ומוצצת אותה עד תומה ברגע שקיבלתי אותה.

התנאים בגטו היו קשים מאוד, והאקציות נמשכו. באחת מהן נלקחה מדידת השכנים נברשת קריסטל, וזו ככל הנראה נפלה והתנפצה בחצר. בומק, דודי מצד אמי, עבר בחצר, ראה את הזכוכיות השבורות, בחן אותן בקפידה, אסף כמה מהן, הלך לצורך וביקש שישבץ לו את היפה והמוצלחת שבהן בטבעת – כיהלום. לבסוף הייתה בידו של בומק טבעת מרשימה ביותר עשויה מפח פשוט ובלבה זכוכית שבורה. דודי שמר על הטבעת.

באותה חצר פנימית שבה נמצאו הזכוכיות נטבח זוג מבוגר באחת האקציות. חדר המדרגות והחצר היו מלאים בדם. האירוע הזה השפיע עליי בצורה קשה ונצרב בזיכרוני.

היינו בגטו זמן רב, ועברנו אקציה ועוד אקציה ועוד אקציה. בין האקציות – הותר לנו לחיות. באקציות – זה נאסר. לכל אקציה הוצמד מספר. הנאצים היו חייבים לאסוף מספר מסוים של יהודים להשמדה, ועד שלא השלימו את המכסה – לא עזבו את הגטו. השמועות על אקציות נפוצו כאש בגטו, בין שהיה בהן ממש ובין שלא. בכל פעם היו ההכנות לאקציה אותן הכנות, ובכל פעם היו הפניקה, האימה, הסבל ופחד המוות – אותם פניקה, אימה, סבל ופחד מוות. זה היה נורא. בכל פעם שנודע על אקציה נוספת, ידענו כי עלינו להיעלם מעל פני האדמה. כולם חיפשו מחסה והיינו מסתתרים ומחכים עד יעבור זעם. פעם הסתתרנו במחסן. על דלת הכניסה היו חבלים, ואבא קשר בהם קשרים לאין מספר – כדי שנאצים יחשבו שאין אף אחד בפנים. מקום מסתור אחר היה במרתף מתחת לאדמה. זה היה מקום צר וארוך מאוד, שלאורך קירותיו הוצבו ספסלים. האוויר היה דליל מאוד. לעתים תכופות היו נשים מתעלפות במרתף, ואימא הייתה נותנת להן סטירות ומרטיבה את פניהן במים כדי להשיב את נפשן. היינו רעבים מאוד, והצפיפות הייתה איומה. אני הייתי חולה, סבלתי מדימומים מהאף, איבדתי דם רב לאורך התקופה והייתי אנמית וחלשה מאוד. שמעתי אנשים שדיברו בדאגה על מצבי. הם היו מוטרדים מאוד מהטיפול בגופה שלי לאחר שאמות. אי אפשר לזרוק סתם ככה גופה של ילדה יהודייה, זה יחשוף את כל האחרים. גופה הייתה עניין מדאיג ומטריד אף יותר ממוות של ילדה.

במהלך כל אקציה הגיעו הגרמנים ואספו כל יהודי שהצליחו להניח עליו את ידיהם, וברגע שהאקציה נגמרה – שבנו לאותה דירת חדר עלובה, ולתנאי החיים הקשים שידענו בה. אבל נשארנו בחיים.

וידענו שזה לא ברור מאליו. ושזה לא לזמן רב. בקרוב מאוד תהייה עוד אקציה והכול יכול להיגמר אחרת.

אחת לכמה זמן הייתה אקציה של רכוש. כדי להציל משהו מהחפצים שהיו לנו, חפרו הוריי בור תחת רצפת העץ של חדרנו הקטן בגטו. פעם אחת פרצה אקציה ללא התראה. לא הספקנו לברוח לשום מקום. היינו שם מרסל, אני, אימא, ודודי בומק שהיה חולה מאוד וסבל מחום גבוה. לא הייתה לנו שום אפשרות אחרת, והחלטנו להסתתר בבור הזה. שכנתנו, שידעה על קיומו של הבור התחננה שנסתיר אותה שם עם בתה. כשלא היה די בתחנונים – איימה שאם לא נסתיר אותן – תלשין עלינו. נכנסנו לשם כולנו. ישבנו זה על זה בצפיפות איומה. דודי, שסבל גם מקלסטרופוביה, סבל קשות ובקושי הצליח לשאת את המצב. כעבור זמן מה הגיעו הגרמנים וניסו להיכנס לדירתנו. אז התברר שמרוב בלבול, מישהו מאתנו נעל את דלת הבית מפנים, וכך ידעו הרוצחים שיש אנשים בתוך הבית. הם נכנסו פנימה, ירו לכל עבר, צעקו "ראוס, ראוס" וחיכו שמישהו יחשוף את עצמו בצעקה או בבכי. את החלק הזה הצלחנו לעבור. ישבנו שם בשקט מוחלט, בקושי העזנו לנשום, וחיכינו שיצאו. אך ברגע שנטרקה דלת הדירה התפרק דודי. "אני חייב לצאת", הוא אמר, "אני לא יכול לנשום כאן, אני נחנק, אני צריך תרופות..." המילים האלו כבר נאמרו בזעקה, והוא הסית את לוחות העץ והמזרנים שהסתירו אותנו ויצא החוצה, היישר לידיהם של הגרמנים שהמתינו בדממה בתוך החדר. שמענו את ההתרחשות שבחוץ והיינו בטוחים שזה הסוף שלנו; אך כעבור דקות אחדות חזר הדוד ואמר: "תנו את כל מה שיש לכם. כסף, תכשיטים..." דודי הצליח לשחד את אחד העוזרים היהודים, שהיה חבר שלו ממשחקי הכדורגל. נשארנו בחיים.

מסתור היה הכרח באותם ימים איומים, אך לא תמיד היה בכוחו להציל. הייתה אישה צעירה שעברה מדי יום ליד ביתנו, עם ילדה יפה

וקטנה, כבת שלוש. אימא סיפרה שמצבה קשה מאוד. ככל הנראה נשארה ללא בעל. אימא עזרה ככל יכולתה והייתה נותנת לה מעט אוכל בכל פעם שעלה הדבר בידה. בוקר אחד, אחרי אקציה גדולה, הגיעה האישה ללא הילדה. כשאימא שאלה אותה לפשר הדבר, סיפרה שהסתתרה עם יהודים נוספים, הילדה התחילה לבכות, ושותפיה למסתור דרשו ממנה להשתיק את הילדה. כשלא הצליחה – הם הכריחו אותה להניח כרית על פניה, והילדה נחנקה ומתה.

בשלב מסוים הכין לנו אבא מסתור בבית של איכר במודריץ, כפר בסמוך לדרוהוביץ'. הוא הוציא אותנו מהגטו ולקח אותנו לשם. אימא, מרסל ואני הסתתרנו שם במשך שבוע בבור קר ואפל באדמה, שמי תהום הצטברו בקרקעיתו. לא ראינו אור יום במשך שבוע תמים. אימא הטובה והמסורה שכבה במים שבקרקעית, ומרסל ואני ישבנו עליה. אבא לא היה אתנו שם, שכן הוא עבד במהלך כל אותה תקופה. ישבנו שם בחושך מוחלט, בלי יכולת לראות דבר, ובשלב מסוים התחלתי לראות צלליות. הרגשתי שאני עומדת להשתגע.

הלאה מכאן

בקיץ 1943 היה המצב בגטו בלתי נסבל. כולנו סבלנו מאוד מרעב, האקציות היו תכופות ופחד תמידי ליווה את חיינו. באותה העת היו סימנים לכך שהגרמנים עומדים לחסל את הגטו, ואבא החליט להבריח אותנו משם.

לא היה פשוט לברוח מהגטו. רוב הבורחים נתפסו על ידי השומרים או על ידי איכרי הסביבה, הוסגרו לגרמנים ונרצחו. גם האוקראינים רצחו יהודים רבים. אבל אבא הצליח להבריח אותנו. הוא השיג לאימא בגדי גבר, אימא הסתירה אותי במעילה, ואבא הסתיר את

מרסל, ויצאנו בחשכת הליל. אבא הכין לנו מבעוד מועד מקום מסתור במחסן לייבוש פרקטים במפעל שבו עבד.

לא יכולנו להיכנס למפעל דרך השער הראשי. אבא הסתיר אותנו בין השיחים וחתך את הגדר כדי שנוכל לעבור דרכה. כדי להבטיח שנגיע באין רואה למקום המסתור – הוא העביר ראשית את אימא ואותי, וביקש ממרסל להסתתר מאחורי ערימות העצים עד שישוב לקחת אותו. "מרסל, אתה כבר בן תשע, אתה גבר. חכה לי כאן בשקט, אני תכף חוזר לקחת אותך." הוא אמר לו. מרסל ידע שילדים רבים נפרדו מהוריהם מסיבות שונות. הוא שמע את הסיפורים, ופחד שאבא לא ישוב. הוא פרץ בבכי, התחיל לרוץ אחרינו, והשומר במפעל שמע את הצעקות ויצא לעברנו. אבא לא התבלבל. ראשית ניגש אל השומר, סיפר לו משהו, ונתן לו את הז'קט שלו כשוחד, כדי שלא ילשין עלינו. לאחר מכן הוא ניגש למרסל וסטר לו לראשונה בחייו. אבא כעס עליו שהעז לחשוב כי הוא מסוגל לנטוש אותו.

לאחר מכן עלינו כולנו לעליית הגג של המחסן הגדול, ששימש לייבוש פרקטים. טיפסנו לשם בסולם. נשארנו שם מרסל, אימא ואני, ואבא הלך. עם הסולם. ומדי לילה הוא שב, הביא לנו אוכל, ולקח אתו את דלי הצרכים כדי לפנותו. במשך היום עבד אבא במפעל ושמר עלינו מרחוק. אנחנו ראינו אותו מדי פעם, מרחוק, דרך החלון הקטן שהיה בבוידם, בעת שהשקפנו החוצה. כך היה במשך שבועות אחדים.

כעבור תקופה קצרה הצטרפה אלינו אישה נוספת, רעייתו של איש עשיר, ושני ילדיה. היא הייתה מטופחת מאוד. ככל הנראה הצליחה לעבור יפה את שנות המלחמה עד אז. אנחנו כבר היינו במצב קשה. אחי היה בדיכאון, הוא בקושי הלך, ושיערו היה מדובלל מחוסר בוויטמינים. אימא דאגה מאוד למרסל. כשהאישה המטופחת ראתה זאת היא אמרה לה: "מה את דואגת כל כך? את הרי יודעת שלא

תשרדו את המלחמה. הבת שלך חולה, היא בקושי חיה, והבן שלך לא נורמלי. את לא רואה שהוא מפגר? אנחנו משהו אחר," היא הוסיפה ואמרה, אולי באמת חשבה כך ואולי כך רצתה להאמין. האישה המטופחת וילדיה לא שרדו את השואה. הם נלקחו באחת האקציות.

אבא, כמו שסיפרתי, לא היה אתנו. הוא עבד במפעל. זה היה הכרחי. זו הייתה הדרך שלו לשמור עלינו. אבא היה בטוח, לכאורה. אבל דאגנו לו מאוד. תמיד היה איזה קול קטן בלב שלחש לנו: אבל מה אם הלילה אבא לא יגיע? מה אם יקרה לו משהו? ויום אחד קרה משהו. יום אחד השקפנו מבעד לחלון הקטן שבבוידם וראינו שני אנשים בבגדים אזרחיים מחזיקים את אבי משני צדדיו ומובילים אותו אל מחוץ למפעל. זה היה סימן רע, כולנו נבהלנו מאוד. היינו בטוחים שזה הסוף של אבא והסוף שלנו. אבא לא הגיע באותו ערב. הדוד בומק הגיע במקומו כדי להביא לנו אוכל, ולאחר זמן מה לקח אותנו משם בחזרה לדירתנו בגטו.

אלה היו ימים איומים. היה ברור לנו שאבא איננו, ואימא יושבה במטבח ובכתה ובכתה ובכתה. יום אחד ניגשתי אליה. אמרתי לה שאני רעבה.

אימא, שככל הנראה לא חשה עוד דבר מלבד צער ואובדן ואבל נורא, דחפה אותי בכעס ואמרה: "אבא מת ואת חושבת על אוכל?" התביישתי ופניתי מאימא לעבר החלון, ואז ראיתי אותו. "אימא, אבא בא." אמרתי לה.

אימא אפילו לא טרחה להרים את עיניה. "איפה אבא," היא אמרה, "אבא כבר לא יחזור אף פעם."

"אימא, אימא," לא הרפיתי, "אבא בא! תסתכלי!"

כשאבא נכנס, הוא שטח באוזנינו את הסיפור כולו. באותו יום שבו ראינו אותו נלקח – אבא נעצר והובא לגסטפו. הגוי ששמר

על הפרווה של אמי הלשין על הוריי. העונש על הסתרת פרווה היה גזר דין מוות. אבא נשלח ברכבת מדרוהוביץ' ללבוב בליווי של חייל גרמני. נסע אתו בחור יהודי נוסף שנעצר. אבא ידע שדינו דין מוות ובאחת העצירות של הרכבת, ניסה לברוח במטרה שיירו בו וסבלו יגיע לקצו. החייל שליווה אותו רדף אחריו. אבא ראה את קיצו קרב. הוא חיכה שהחייל יירה בו, אבל זה לא קרה. החייל השיג אותו, הכה בראשו באמצעות קת הרובה ואמר לו: "חשבת שתמות כל כך מהר? לא, אני לא אהרוג אותך. אתה תקבל את מלוא העונש שמגיע לך." והוא הוביל אותו בחזרה לרכבת. רוחו הייתה שפופה ומחשבות עצובות התגנבו ללבו, אך היהודי שישב לצדו עודד אותו לא להישבר ולהילחם עד הרגע האחרון. הוא גם נתן לאבא מחצית מכריך שהיה לו. חצי כריך באותם ימים היה המון. זה יכול היה להיות ההבדל בין חיים למוות. הוא שאל את אבא: "אולי יש לך משהו לשחד בו את החייל?" ובאותו הרגע נזכר אבא ביהלום הגדול שהיה בנעלו. הוא נתן את היהלום לחייל, והחייל שחרר את שניהם.

אבא חזר אלינו חבול ושותת דם, ולמרות זאת לא הרשה לעצמו אף רגע של מנוחה. הוא הביא אתו אישה גויה שנשאה עמה שק תפוחי אדמה. בתמורה היא ביקשה את המעיל שלי. אימא אמרה: "אבל זה המעיל היחיד של בתי, אני לא יכולה לתת אותו." והאישה ענתה לה: "בקרוב היא לא תצטרך אותו, לפחות שתאכל טוב." איש לא חשב שנחזיק מעמד, שנשרוד את השואה.

באחד הימים, בעת שהסתתרנו במפעל, תרזה, אישה צעירה שעבדה במקום, הבחינה כי אבי מסתובב במפעל בערבים וסוחב חבילות. היא העלתה בפני עובד אחר את החשד שאבי מסתיר משהו במפעל. היא החליטה לאמת את חשדותיה ולהלשין עלינו. מי שהלשין אז על יהודים קיבל קילוגרם סוכר או קילוגרם קמח בתמורה. קילוגרם אחד של סוכר או של קמח היו אז סיבה מצוינת להרוג משפחה שלמה.

העובד שהיא שיתפה אותו בחשדותיה ובתכניותיה מיהר לדווח על כך לאבי.

לאבי היה חבר רופא שעבד בבית החולים. הרופא הזה למד רפואה בווינה ושלט בגרמנית מצוין. אבא סיפר לו על מצבנו וביקש את עזרתו. הרופא התחזה לקצין גרמני וכתב מכתב אנונימי לגסטפו ובו התלונן שתרזה נפגשה אתו ועם קצינים נוספים והדביקה את כולם במחלת מין. למחרת נלקחה תרזה על ידי האס אס ולא נראתה יותר עד סוף המלחמה.

ידענו שזמננו קצוב, מקום המסתור שלנו נעשה מסוכן מדי ואבא התחיל לחפש מקום חדש.

הסידי אומות העולם

בלילות היה אבא מסיר את הטלאי הצהוב ויוצא לפגוש איכרים שהכיר. כל יציאה כזו הייתה מלווה בסכנת חיים. לאחר כמה "סיורים" כאלה, מצא אבא משפחה פולנית אוקראינית, יאן וסופיה סווינסקי, שהכירו היטב את דודי בומק, והסכימו לקבל את אמי ואותי, אבל לא את אבי ואת מרסל.

לאמי ולי היה "מראה טוב", היינו בלונדיניות עם עיניים כחולות, לא דומות כלל ליהודיות. למרסל ולאבא היה "מראה לא טוב", שניהם, ובמיוחד אבא, היו בעלי מראה יהודי וגרוע מכך היו נימולים.

אבא הבין שאין ברירה אחרת, והחליט להיעזר בהם, ולאחר מכן לחפש פתרון גם למרסל. סופיה סווינסקי הגיעה אלינו כדי לאסוף אליה את אימא ואותי. אימא החלה להיפרד מאחי. זו הייתה פרידה איומה, בלתי אפשרית, וכשכולנו פרצנו בבכי, פרצה בבכי גם הגברת

סווינסקי, רחמיה נכמרו, והיא פנתה לאימא ואמרה לה: "מה שיהיה – יהיה. תביאי גם את הילד." וכך נפרדנו כולנו מאבא ויצאנו לדרך המסוכנת למלינקי שקולניקווה, הכפר שבו התגוררה משפחת סווינסקי.

הגענו לבית משפחת סווינסקי בספטמבר 1943. כבר אז היו בביתם חמישה יהודים שהסתירו. היו שם משפחת דים ומשפחת וייס אשר להם הייתה ילדה בגילי. זה היה מאוד מאוד לא פשוט. כשהחליטה הגברת סווינסקי להסתיר בביתה יהודים, היא ידעה שתהיה חייבת להאכיל אותם, אך היא לא יכלה להרשות לעצמה בשום פנים ואופן לקנות את האוכל שנדרש לכך. משהו היה עלול לראות זאת ולהלשין. הדוד בומק עבד אז כקצב במחנה עבודה, ובמשך תקופה ארוכה הציל אותנו בכך שסיפק לנו אוכל. מדי יום היו שני הבנים הגדולים של משפחת סווינסקי הולכים לדוד בומק כשבידיהם שני מכלים גדולים, והוא היה ממלא אותם במרק עם חתיכות של בשר. לו היה משהו פוגש אותם בדרך, הם היו אומרים לו כי מדובר בשאריות של מזון בשביל החזירים, אבל האוכל היה מיועד לנו, אחד-עשר היהודים שהוסתרו בבית המשפחה. ובכל זאת – סבלנו מרעב כל העת. לא פשוט לספק אוכל לאחד-עשר אנשים, ועוד פחות מכך – לעשות זאת בחשאי.

בקיץ הסתתרנו בעליית הגג שמעל הרפת. תקרת הרפת, ככל הנראה, לא תוכננה לשאת את משקלם של אחד-עשר אנשים, רזים וחלשים ככל שהיינו, ויום אחד היא קרסה, ונפלנו כולנו על הפרות. בחורף היה קר מדי בחוץ, ובני המשפחה הכניסו אותנו לביתם. גם אז לא יכולנו להסתובב בבית בחופשיות. לו היינו מתגלים – היינו מוצאים להורג, וכך גם אנשי חסדנו. הבית היה בית כפרי דל ורעוע. רצפתו הייתה אדמה. בפינת החדר עמד ארון שהיו לו רגליים. מתחת לארון נחפר בור, ואנחנו ישבנו בתוכו בצפיפות רבה ובשקט מוחלט. הודות

לרגליים שעליהן עמד הארון, יכולנו להציץ מפעם בפעם ולראות מי מסתובב בבית, והאם יש בו אורחים. לפי הנעליים ידענו מי נמצא בבית, והיינו מאזינים לשיחות שלהם. בשעות היום אסור היה להסתובב בבית, ורק בלילות היינו יוצאים מהבור כדי לחלץ עצמות ולמתוח את השרירים שהתקבעו והתנוונו.

משפחת סווינסקי הסתירה אותנו תוך סיכון רב. לעתים קרובות הגיעו הגרמנים לערוך חיפוש בכפר שבו התגוררו, ולא אחת היו השכנים מלשינים על יהודים שמסתתרים בבית זה או אחר. כאשר נפוצה שמועה שהגרמנים מתקרבים, היו מזיזים מיטה שעליה אישה זקנה וחולה לכיוון דלת הכניסה. מעל המיטה תלו שלט שבו נכתב: "חולה בשחפת". השחפת הייתה מחלה סופנית אז, והגרמנים שפחדו להידבק במחלה נמלטו על נפשם. זה היה רק אחד הפטנטים שאנשים המציאו כדי לשרוד.

סופיה ויאן סווינסקי

השחרור

עשרה חודשים הסתתרנו בבית משפחת סווינסקי וחיכינו לסוף המלחמה. ידענו שהיא עומדת להסתיים. יום אחד, בחודש אוגוסט של שנת 1944 ראינו שני חיילים רוסים עוברים בכביש. ישבנו בשקט. חששנו לצאת. החיילים ניגשו אל הבית ושאלו אם יש בו יהודים. תחילה לא ענינו, ורק הבטנו זה בזה בחשש. לבסוף יצאנו. הייתי קטנה ורזה, ואחד החיילים הרים אותי ואמר: "את חופשייה, את יכולה לצאת."

רגע השחרור הותיר בנו את רשמיו לשנים ארוכות. המושיעים שלנו היו הרוסים, ובלבנו נותרה פינה חמה גדולה למדי עבורם.

שטיפת המוח שקיבלנו בבית הספר והאווירה בבית השפיעו עלינו כך שאת הידיעה על מותו של סטאלין, קיבלנו בעצב רב ואחי אף פרץ בבכי.

אבא גיבור

אם בתחילת המלחמה החליטו אימא ואבא להישאר בבית כדי לא לאבד הכול – את הרכוש, את המשרה של אבא, את המעמד החברתי – הרי שלכל הדברים האלה לא הייתה כל משמעות בתקופת השואה. הכול אבד. אילולא אבא – סביר להניח שלא היינו שורדים. הוא הציל אותנו. לפני המלחמה היה אבא מתייעץ עם אימא בכל נושא. במלחמה זה לא היה אפשרי. לא היה זמן להתלבטויות ולהתייעצויות. אבא קיבל החלטות לבד, והצליח. זה היה צירוף מקרים בלתי רגיל בכל פעם ופעם. שרדנו הודות לתושייה של אבא, למסירות האין-סופית של אימא, ולחסד שעשו אתנו אנשים טובים כבני משפחת סווינסקי. ולנסים. הרבה הרבה נסים.

לקראת סוף המלחמה, כחודשיים לפני השחרור, הדוד בומק הבין שעומדים לחסל את המחנה ושהגיע הזמן לברוח. הוא ברח והצטרף אלינו ובאותו רגע אספקת המרק, המזון העיקרי שלנו, חדלה. גם אבא ברח והצטרף אלינו. המצב היה גרוע וכעת היינו עוד יותר רעבים.

בלילה כשיצאנו מהבור, הייתה אימא גונבת את קליפות הלחם ששמרה הגברת סווינסקי בארון לחזירים. למרסל ולי היה משחק: היינו מחזיקים את קליפת הלחם ביד אחת, וביד השנייה העמדנו פנים שיש לנו נקניק, והיינו אוכלים מעט מזה ומעט מזה. היו לנו עוד משחקים אז. היו לנו קלפים שאימא ציירה לנו, ובעיקר שיחקנו במשחקי דמיון. היינו מביטים דרך החורים בקירות הבית או הרפת, עוקבים אחר תרנגולות וציפורים ומעמידים פנים שאנחנו חלק מהן. קינאנו בהן כל כך על החופש שהיה להן. משחק נוסף, קצת פחות תמים, היה לתכנן מה נעשה להיטלר אחרי שייתפס. היינו יצירתיים מאוד בעניין הזה, אך הרעיון המרכזי היה להכניסו לכלוב, לעבור אתו ברחובות העיר, ולאפשר לכל מי שחפץ בכך לעשות בו כרצונו. דמיינו איך נתקע בו סיכות, נחתוך את אצבעותיו ונסב לו סבל רב ככל האפשר.

המשחקים הללו היו כל עולמנו. לא למדנו ולא היה לנו שום סדר יום. לא היו לנו ביטחון ולא שמחה. חיינו מתוך פחד. פחד מוות. והמטרה היחידה שלנו הייתה לשרוד.

זו הייתה ילדות איומה.

סבלתי מאוד במלחמה, אך מרסל אחי סבל יותר ממני, הרבה יותר. אני הייתי קטנה. לא הכול הבנתי. חייתי מרגע לרגע. מרסל היה גדול ממני, הוא ידע הכול והיה מודע לכל הסכנות. מרסל ואני ספרנו יחד 17 מקומות מסתור שהתחבאנו בהם בתקופת המלחמה.

שרדנו כמשפחה שלמה – אבא, אמא , אחי ואני.

מכלל 17,000 היהודים שחיו בדרוהוביץ' לפני המלחמה, שרדו רק 500 איש, ביניהם בני משפחתי.

השרגדיות של בומק וטוסיה

אבי, יעקב דרימר

ליבה, בתו של בומק

ושאל איפה נמצאת אימא שלה. הילדה לקחה אותו אל אמה. האם, טוסיה, הייתה תופרת מעולה. היא תפרה בגדים לנשות הגרמנים. את בתה פלה הייתה מסתירה מאחורי הפרגוד, אבל הילדה הייתה שובבה וברחה החוצה. אל השמש והאוויר. בומק הזהיר את טוסיה: "תשמרי על הילדה. זה מסוכן!" והלך לדרכו.

אך לא לזמן רב. משהו באישה ובפלה בתה משך אותו, והוא היה חוזר לשם שוב ושוב ועוזר לאישה ככל יכולתו. בומק סיפר לה על אשתו

דודי, אברהם גרובר, שתמיד קראנו לו בומק, היה גבר נאה, אינטליגנטי, מלא כריזמה ובעל חוש הומור. עד המלחמה הוא עבד כסוחר בקר בכפרים הסמוכים לדרוהוביץ', לכן הכיר הרבה איכרים והיה חביב עליהם מאוד. בזמן המלחמה העבירו את בומק עם אשתו בלומה ובתו הקטנה ליבה למחנה עבודה בבתי הזיקוק. בומק היה אחראי על אספקת הבשר למטבח המחנה, שסיפק ארוחות לגרמנים ולעובדים.

בלומה ובומק ביום נישואיהם

יום אחד כששב לדירתו שבמחנה, סיפרו לו שהנאצים העלו למשאיות את אשתו ובתו עם יהודים רבים נוספים ונסעו ליער הסמוך. אחד הקצינים שהכיר את בומק, התנדב להסיע אותו על האופנוע בעקבות המשאית ולנסות להצילם.

הם הגיעו מאוחר מדי. אשתו ובתו של בומק נרצחו ביער ברוניצה הסמוך לדרוהוביץ'. כל שנותר לבומק מבתו הקטנה ליבה היה זוג נעליים, שנמצאו זרוקות במשאית. בומק נשבר ואיבד את רצונו לחיות.

יום אחד הבחין בומק בילדה קטנה, כבת ארבע, מסתובבת בחצר מחנה העבודה שבו עבד. הילדה הזכירה לו ככל הנראה את בתו שלו, הוא ידע כי מסוכן מאוד שתהיה שם, והוא ניגש אליה, כעס עליה,

ובתו שנרצחו, וטוסייה סיפרה לו על בעלה שגויס לצבא הסובייטי ונפל בשבי, ומכיוון שידוע שהגרמנים הורגים מיד שבויים יהודים – סביר להניח כי כבר אינו בין החיים; וסיפור אהבה שעצב ותקומה כרוכים בו, התפתח בין השניים.

הרוסים הלכו והתקרבו, הנאצים החלו לסגת, ויום אחד הוזמן בומק למפקד המחנה, ובישיחה אתו הבין כי הנאצים עומדים לחסל את המחנה. המסקנה הייתה אחת: מי שיכול להימלט, מי שיש לו מקום מסתור – חייב לעזוב. לברוח. לבומק היה מקום מסתור. משפחת סווינסקי הכירה אותו עוד לפני המלחמה והייתה מוכנה להסתיר אותו. לטוסייה לא היה מזל כזה. "אין לי לאן ללכת", היא אמרה לו, "מה שיהיה – יהיה". בומק לא ויתר. הוא החליט להציל את טוסייה ואת בתה. משפחת סווינסקי הייתה משפחה של אנשים אצילים, אך לא היה מקום בביתם ליהודים נוספים. גם כך הם הסתירו אחד-עשר אנשים, ואנחנו והם סבלנו מרעב. בומק לא ויתר. "יש לי טבעת", הוא אמר להם, "טבעת יהלום יקרה ויפה. אם תסכימו לקבל את האישה – אתן לכם אותה."

מדובר באותה הטבעת שבומק הזמין אצל הצורף בגטו בתחילת המלחמה – טבעת זכוכית המשובצת בחתיכת פח. "יש לנו כל כך הרבה אנשים", הם אמרו לו, "לא נוכל להאכיל אותה!" הייתה זו שעת לילה, ומר סווינסקי הבטיח תשובה סופית בבוקר.

בבוקר קם מר סווינסקי והכריז: "ישו נגלה אליי בחלום. הוא אמר לי לקבל אותה. אני אקח את האישה, ואת הטבעת שהבטחת לי אמכור ואקנה במקומה פרה חדשה במקום הפרה שמתה. כך יהיה לי חלב לילדים."

הדוד בומק הודה לו מקרב לב, אך התחנן בפניו: "לטבעת הזו יש ערך סנטימנטלי רב. אל תמכור אותה! המלחמה עומדת להיגמר.

אחרי המלחמה תחזיר לי את הטבעת, ואני אקנה לך את הפרה היפה והמשובצת ביותר בכל האזור!"

בלילה הגניב בומק את טוסייה ובתה מהמחנה והביא אותן לבית משפחת סווינסקי. הילדה הייתה הפתעה. בומק לא הזכיר אותה עד אותו הרגע. למשפחת סווינסקי אמר: "האישה הזאת היא אימא. יש לה ילדה. אתם תחליטו מה לעשות בילדה. הם היו אנשים טובים, והחליטו לאסוף לביתם גם את הילדה.

אחרי המלחמה עמד הדוד בהבטחתו והביא למשפחה את הפרה היפה ביותר בכל הסביבה, ומר סווינסקי השיב לו את הטבעת. עד סוף ימיהם לא ידעו בני משפחת סווינסקי שהטבעת הייתה מזויפת, תוצר של נברשת שבורה מגטו דרוהוביץ' וחתיכה של פח.

לאחר סיום המלחמה נשא הדוד בומק את טוסייה לאישה. באותה התקופה למדנו להכיר את טוסייה. היא הייתה אישה יפה ואלגנטית מאוד. טוסייה ובומק אהבו מאוד זה את זה, ועד מהרה הרתה טוסייה והם חיכו לילד.

ואז חזר בעלה הראשון של טוסייה הביתה.

התברר שהבעל אכן נפל בשבי, אך בידי האיטלקים ולא הגרמנים. האיטלקים לא רצחו כל שבוי שנפל בידם, והבעל העביר את ימיו בציפייה לשוב אל אשתו ואל בתו. הוא לא העלה בדעתו שאשתו כבר אינה מצפה לו. טוסייה לא העלתה בדעתה כי הוא עדיין חי. היא אהבה את בעלה הראשון ואהבה את בומק, והיה עליה להחליט עם מי היא נשארת ואת מי היא שולחת לדרכו. הבחירה הייתה קשה וכמעט בלתי אפשרית. היא הייתה שבורה, והסתגרה באחד החדרים בביתנו זמן רב כדי להגיע להחלטה.

בסופו של דבר החליטה טוסייה להישאר עם הדוד בומק, והבעל הנטוש

הלך לדרכו, אך הקשר בינו לבין בתו פלה נשמר לאורך כל השנים.

הדוד בומק וטוסיה חיו יחד באושר רב. לבנם קראו עודד, על שם סבי אוזיאש, אביו של הדוד בומק.

בשנת 1957 עלו לארץ בומק, טוסיה ועודד. פלה ששינתה את שמה ללידיה הצטרפה אליהם מאוחר יותר. לידיה הצליחה בכל תחום שבו עסקה - היא זכתה באליפות שחייה לנוער ובתחרות ריקודי רוק אנד רול. היא סיימה לימודי משפטים באוניברסיטה בוורוצלב אך לא אהבה את המקצוע ומעולם לא עסקה בו. לאחר עלייתה ארצה למדה לידיה קרמיקה ב"בצלאל", סיימה את הלימודים בהצטיינות, זכתה לתואר פרופסור וניהלה את הפקולטה לקרמיקה. לידיה הייתה קרמיקאית ופסלת בעלת שם בינלאומי. לידיה נישאה לפיטר זבצקי ונולדו להם שני ילדים ענת ויואב.

טוסיה עם עודד

עודד למד אסטרופיזיקה והגיע לעמדת פרופסור בטכניון. כיום הוא פרופסור באוניברסיטת קולומביה בניו יורק, שם הוא מתגורר וחי באושר עם אשתו ג'ודי. לעודד שני ילדים מנישואיו הראשונים תמר ודני. במלחמת ששת הימים שירת עודד בצה"ל ולחם בירושלים. טוסיה דאגה לו כל כך, עד שלקתה בהתקף לב ונפטרה.

זו הייתה טרגדיה נוספת עבור הדוד בומק. כעבור זמן מה נישא דוד בומק בשלישית, למניה.

שנים רבות לאחר מכן, אחרי שמניה נפטרה, התקשר אליי בנה וסיפר לי כי מצא בעיזבון טבעת מוזרה עם יהלום מזויף. הוא שאל אם אני יודעת משהו על הטבעת הזאת. ידעתי. ידעתי הכול על הטבעת הזאת. הסיפור סופר בביתנו שוב ושוב. נסעתי לנחם אותם, וסיפרתי להם את סיפורה של הטבעת. הם התרגשו מאוד, והבן יעקב מסר לי את הטבעת. הטבעת הזו הייתה יקרה לי מאוד. ידעתי על קיומה של הטבעת ולא הפסקתי לחפש אותה. לאחר מותן של טוסיה ולידיה ביקשתי לבדוק את כל היהלומים שנשארו, בתקווה שאחד מהם יהיה מזויף, אך כל היהלומים שנמצאו בעיזבון היו יהלומים אמיתיים. רק לאחר מותה של מניה נמצאה הטבעת שחיפשתי כל כך הרבה שנים... התלבטתי זמן מה מה לעשות בה, ולבסוף החלטתי למסור אותה ליד ושם אך זה לא יצא לפועל.

אחי מרסל מתגורר עם אשתו אניה ובנם אדם בארצות הברית. מרסל ואניה פעילים מאוד במוזיאון השואה בווינגטון. מרסל מופיע בפורומים שונים ומספר את הסיפורים שלנו מתקופת המלחמה. מרסל מרצה בפני שופטים וקצינים. הוא מופיע בתכניות טלוויזיה, באוניברסיטאות, בבתי ספר ובמקומות רבים אחרים בהצלחה רבה. הילדים שלי מכנים אותו "סופרסטאר" ושואלים אותי: "מה אתך?"

מתחילים

מאפס

עובדי מוזיאון השואה בוושינגטון התרשמו מהסיפור של מרסל על היהלום והפרה וממש התחננו שנמסור להם את הטבעת. נעתרתי לבקשתם ונפגשתי עם נציגת המוזיאון השואה שהגיעה במיוחד מארה"ב. היא הקשיבה לסיפורי וכתבה את כל הפרטים. נציגת המוזיאון אספה בעדינות רבה את הטבעת והניחה אותה בתוך קופסה מיוחדת, ממש כפי שנוהגים ביהלום יקר במיוחד. היא מסרה את הטבעת למוזיאון השואה בוושינגטון, שם היא נמצאת עד היום.

הטבעת שקיבלה משפחת סווינסקי ונמצאת כיום במוזיאון השואה בוושינגטון

סוף והתחלה

יצאנו מבית משפחת סווינסקי בחוסר כול. לא היו לנו בגדים כלל ולא אגורה שחוקה. אבא הלך לעבודה יחף. אימא מצאה מכנסיים כחולים עם פסים לבנים שמישהו זרק, ותפרה לי מהם שמלה. מצבנו הפיזי היה לא פשוט; מרסל לא הצליח ללכת ובקושי הצליח לדבר. הוא היה עצוב מאוד, כיוון שהבין את מה שהתחולל סביבו. אני הייתי חלשה מרוב דימומים, ועל סף מוות.

ההתפתחות שלנו נעצרה עם פלישת הנאצים לדרוהוביץ'. בסוף המלחמה מרסל היה בן עשר ואני בת שמונה, ולא ידענו קרוא וכתוב. לא למדנו כל תקופת המלחמה. המטרה היחידה, זו שלה הקדשנו את כל כוחותינו, הייתה לשרוד. לא היה לנו רצון לעשות שום דבר אחר, וגם לא אפשרות. הסתתרנו כל העת בתנאים-לא תנאים. היה לנו צפוף, חשוך, ורוב הזמן הייתה דעתנו נתונה לרעב העז שאחז בנו. לימים ביקרתי בבית אנה פרנק וחשבתי לעצמי שהמסתור שהיא ובני משפחתה חיו בו היה לוקסוס לעומת מה שהיה לנו.

אבל אנחנו נשארו בחיים.

זה היה כל כך לא ברור מאליו. כמעט מפתיע. וידענו שנצא מזה. ידענו שנשתקם. ידענו שאם שרדנו עד כה – לא ננוצח כעת.

משפחה – מה שנשאר

לאחר המלחמה – היהודים שנותרו חיפשו זה את זה. שתיים מאחיותיו של אבא, סימה ומירקה, שבו מרוסיה לדרוהוביץ' עם משפחותיהן. סימה ילדה בן בשם גנק מבעלה הראשון שנפל במלחמה. התאומים אסתרקה ויג'יק נולדו לסימה ולבעלה השני בולבז'יך בשנת 1946. מירקה הביאה לעולם שתי בנות: אירקה ואלה. יוזק, אחיה הצעיר של אימא, שב גם הוא לאחר ששירת בצבא האדום בזמן המלחמה.

נדידת העמים, גרסת 1945

לאחר המלחמה הייתה חלוקה מחודשת של השטחים. במסגרת הסדרים החדשים – העבירו אוכלוסיות שלמות ממקום למקום, ואותנו העבירו מדרוהוביץ' לשלזיה. זה היה טרנספר מרצון. רצינו להישאר פולנים. עשינו את הדרך ברכבת משא, והמסע נמשך חודש. התחלנו אותו בשלהי שנת 1945, ואת תחילתה של שנת 1946 חגגנו ברכבת תוך כדי נסיעה.

ירדנו מהרכבת אל חיינו החדשים בעיר ולבז'יך, עיר גרמנית שנמצאת במרחק של כ-80 קילומטרים מהעיר ורוצלב שנותרה חרוכה ומופצצת עם תום המלחמה. התחושה הייתה קשה. הכניסו אותנו לדירות של גרמנים. הגרמנים שחיו שם קודם – הועברו גם הם במסגרת חלוקת השטחים החדשה, והם נאלצו לעזוב את כל מה שהיה להם בהתראה של חצי שעה. הם שאירו אחריהם כמעט הכול. הגענו לבתים שעדיין היה בהם אוכל על השולחן מארוחה שהופסקה בחטף.

אבא, אימא, מרסל ואני נכנסנו לדירה יפה מאוד ברחוב שופן. היה בה ריהוט יקר ומפואר, ונוף יפה נשקף מחלונותיה. גרנו שם שבועות אחדים, ואז פינו אותנו משם לטובת קצינים רוסים. היו משפחות

שהתנגדו לעזוב את הדירות היפות ונשארו להתגורר בהן. אנחנו עם כל אהבתנו לחיילים הרוסים, הסכמנו לפנות עבורם את הדירה. אספנו את החפצים שלנו ויצאנו לתור אחר דירה אחרת. בשלב זה כל הדירות היפות נתפסו, ואנחנו מצאנו דירה קטנה שהיו בה שני חדרים גדולים ומטבח. זו הייתה דירת קרקע בבניין בן שלוש קומות. לפני הבית הייתה גינה קטנה. בדירה זו גרנו עד עלייתנו ארצה.

אבא התחיל לעבוד במפעל לבשר שהיה בבעלותו של תאגיד ממשלתי. מכיוון שהיה מנהל חשבונות מצוין (אבא ידע לחשב מהר יותר ממכונת חישוב) קיבל עמדה מכובדת. היה זה מפעל גדול שהייתה לו רשת חנויות לממכר בשר ונקניקים. אימא הייתה עקרת בית למופת – היא בישלה נהדר ודאגה לכל מחסורנו. אימא השרתה תמיד על ביתנו אווירה חמה ונעימה.

שלום ביתה ב

לאחר סיום המלחמה התחלנו מרסל ואני ללמוד בבית הספר. זה היה בית ספר כללי שהחזיק באג'נדה קומוניסטית. אבל לא הייתה לנו שום התנגדות לכך. להיפך. רגע השחרור השפיע השפעה עצומה על חיינו. חיבה עזה הוטבעה בנו באותו הרגע לרוסיה. אימא רוסיה. בביתנו שררה אווירה פרו-רוסית, וקיבלנו באהבה את שטיפת המוח הרוסית שעברנו בבית הספר.

בתקופת המלחמה לא למדנו דבר, ועל כן התחלנו ממש מההתחלה, אך מכיוון שהיינו גדולים בגיל, השלמנו את החומר במהירות וקפצנו כיתות. אני לא למדתי בכיתה א מעולם ומרסל קפץ שתי כיתות א ו-ג. מרסל היה נער מסודר, תלמיד מצטיין ו"ילד טוב ירושלים"; ואני הייתי שובבה והרבה פחות מסודרת.

סיימתי את בית הספר היסודי והמשכתי לגימנסיה. אהבתי מאוד את לימודי המתמטיקה והפיזיקה. היו לנו מורים מצוינים למקצועות האלה. המורה לרוסית הגדילה לעשות, ומלבד השפה הרוסית היא לימדה אותנו גם את התרבות הרוסית ואת ההיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית, ואת כל אלה עשתה בצורה מעניינת להפליא. התלמידים הטובים בבית הספר התארגנו בקבוצה חברתית שנקראה "קבוצת שמנת", ואני הייתי ביניהם. מדי ערב נפגשנו בביתו של אחד הילדים ושיחקנו במשחקי קלפים ובמשחקים אחרים, יצאנו לצפות בסרטים יחד, והיינו עסוקים ושמחים. שנות המלחמה היו הרחק מאחוריי. החלמתי, העליתי בשר על עצמותיי, היו לי צמות בלונדיניות עבות, והייתי חברותית ומקובלת. מכיוון שהייתי ילדה טובה, ההורים של החברים והחברות שלי אהבו אותי, ורצו שאהיה חברה של ילדיהם. היה לי טוב. בשעות אחר הצהריים למדתי לנגן בפסנתר והתקדמתי יפה.

בתנועה

בנוסף ללימודים בבית הספר, נרשמנו מרסל ואני לשומר הצעיר. היינו נפגשים שם מדי שבוע עם חברינו היהודים, ומשתתפים בפעולות בהדרכתם של נערים בוגרים. למדנו שם המון דברים מעניינים. למדנו על דארווין והאבולוציה, למדנו אהבת הארץ, למדנו לשמור בלילה מפני פלישות ערבים, ואני פחדתי פחד נורא שאירדם בשמירה. שינו את שמותינו לשמות יהודיים – אני נקראתי מרים, וחברותיי נקראו שושנה, אביבה, ועוד. הערצנו את המדריכים שלנו. ראש הקן יוחנן היה יפה, חכם וניגן נפלא בכינור. אחד הרגעים המאושרים בחיי היה כשיוחנן הגיע לביתי ביום הולדתי ה-12 וניגן בכינור. לימים נפגשנו בישראל. אנחנו אפילו גרים באותה שכונה ונפגשים מדי פעם.

להשיב טובה

המצב באוקראינה לאחר המלחמה היה קשה מאוד. אבא ואימא לא שכחו את בני משפחת סווינסקי שהצילו את חייו, ועזרו להם רבות. הוריי הזמינו את הבן הבכור עם משפחתו לוולבז'ך. באותה העת לא נותרו דירות פנויות בעיר. לבסוף הוחלט כי בנה של משפחת סווינסקי ומשפחתו ייכנסו לדירתו של הדוד יוזק, והדוד יוזק יעבור לגור עמנו. הדוד יוזק הגיע אלינו עם כלב זאב גדול ושמו נרו, ונכנס לחדר שבו גרנו מרסל ואני.

משפחת סווינסקי הצילה אותנו. גם בלבי הייתה הכרת טובה גדולה כלפיהם, והבנתי מדוע פעלו הוריי כפי שפעלו, אך הייתי אומללה. כבר הייתי בגיל ההתבגרות אז, ומגורים בחדר אחד עם שני גברים וכלב היו בלתי נסבלים מבחינתי. חלמתי על חדר משלי, וביקשתי שוב ושוב שיחצצו ביני ובינם בעזרת פרגוד. כולם ידעו זאת. שנים רבות לאחר מכן היו אנשים שואלים אותי בצחוק אם כבר יש לי פרגוד...

לאחר זמן מה קנה הדוד יוזק וילה מפוארת בשכונה יוקרתית בוורוצלב, ויצא מביתנו. הוא נישא למרישה, והצליח מאוד בעסקיו, עד כדי כך שרכש גם מכונית, דבר יוצא דופן בפולין בתקופה ההיא. לאחר מותה של מרישה נישא יוזק לקירה והיה מאושר אתה עד סוף חייו בגיל תשעים. אהבתי מאוד את הדוד יוזק ובערוב ימיו עזרתי לו רבות.

אך תנועת השומר הצעיר לא החזיקה מעמד זמן רב בפולין. כשהייתי בת 13 או 14, השלטונות סגרו את הקן שלנו. הם אסרו על קיום כל פעילות ציונית וחייבו את כולנו להירשם לארגון נוער פולני. גם בארגון הזה הייתי פעילה מאוד, עד כדי כך שנעשיתי המדריכה הראשית בבית הספר שבו למדתי. כראש התנועה בבית הספר אף השתתפתי בישיבות מורים כנציגה בוועדה הפדגוגית. הפעילות הזו מילאה לחלוטין את זמני, ובגללה חדלתי לנגן בפסנתר לאחר שש שנים שבה התקדמתי מאוד.

המצב הכלכלי בביתנו אחרי המלחמה לא היה טוב במיוחד, ולהורים לא היה זמן רב לבלות אתנו, אך הם תמיד הקפידו מאוד על ההשכלה שלנו. אספות ההורים בבית הספר היו תמיד אירוע משמח. הורינו היו

שומעים דברים טובים עליי ועל אחי, ולאחר מכן היינו הולכים לאכול גלידה.

למרות הקושי הכלכלי, היינו הולכים עם ההורים לתיאטרון, ואימא אירחה בביתנו לרוב. בשבתות ובחגים היו מגיעים אלינו בני משפחה ומכרים נוספים. היינו אוכלים יחד, שרים שירים ביידיש ומעלים זיכרונות מהזמנים שעברו.

אמי, אבי ומרסל בולבז'ך

רגע של תהילה

סיימתי את התיכון בהצטיינות. כל הציונים שלי בבגרות היו מאה. בסוף התיכון קיבלתי תעודת הצטיינות על ההישגים הלימודיים שלי ועל הפעילות בתנועת הנוער. הודות לציוניי הטובים אף קיבלתי מלגה ללימודים באוניברסיטה, וכעת לא נותר לי אלא להחליט מה אני רוצה ללמוד.

מהנדסת

מרסל

אירנה

רק תבחר!

בזכות תעודת ההצטיינות שקיבלתי בסיום התיכון – יכולתי להתקבל לכל אוניברסיטה ולכל פקולטה שרציתי. את הבחינה האחת שהיה עליי לעשות, במתמטיקה, עברתי בקלות, וכעת לא נותר לי אלא לבחור. הודות לציוניי הטובים קיבלתי מלגה, וקיבלתי מלגה גם מהג'וינט.

התלבטתי והתלבטתי. אחת האפשרויות שחשבתי עליהן הייתה רפואה. באו אלינו לבית הספר כדי לבדוק אותנו. כדי להתקבל ללימודי רפואה היינו חייבים להיות בריאים. הייתי בריאה. זו הייתה אפשרות מעניינת. מכובדת. אבל אימא יעצה לי לא לעשות זאת. אימא הכירה אותי היטב וידעה שאני רגישה לדם ולחרקים. היא הזכירה לי שביקרתי פעם בבית החולים, וכשהחולה סיפר לי על מה שעבר עליו – התעלפתי.

המשכתי להתלבט. ידעתי שאלך ללמוד באוניברסיטה. כולם הלכו לאוניברסיטה (גם יהודים, לא הייתה לנו שום בעיה להתקבל ללימודים גבוהים אז), אבל לא ידעתי מה אלמד.

בינתיים התחיל אחי את הלימודים באוניברסיטה. שאיפתו הייתה ללמוד פילוסופיה, אבל אבא שכנע אותו שלא לעשות זאת. אבא טען שפילוסופיה היא לא מקצוע לבחור יהודי, ולבסוף הלך אחי ל"פוליטכניקה" – מוסד אקדמי מוכר ביותר המקביל לטכניון בארץ – ולמד שם הנדסת מכונות. הודות ללימודיו האקדמיים, לא גויס מרסל לצבא, אבל היה עליו להשתתף מדי שבוע ביום אחד של פעילות צבאית. מרסל לא אהב את הלימודים ולא התעניין בהנדסה או במכונות, ואף על פי כן סיים את הלימודים, מצא עבודה והצליח מאוד. לימים היה למהנדס מצליח בארצות הברית. הוא עבד בפנטגון במשך שנים ארוכות ולאחר יציאתו לגמלאות המשיך לעבוד עוד

תקופה ארוכה. מרסל סיפר לי שיש בפוליטכניקה מסלול של הנדסה אזרחית, הנדסת בניין, ושלומודות שם בנות רבות. הוא הציע גם לי ללמוד את המקצוע. לא ידעתי במה מדובר, אבל ידעתי שאני אוהבת מתמטיקה ופיזיקה וקיבלתי את הצעתו.

בפוליטכניקה

מרסל צדק. היו נשים שלמדו הנדסת בניין, אבל מעטות. בשנה הראשונה היו כ-200 סטודנטים, ומתוכם 20 נשים בלבד.

הלימודים היו קשים מאוד. אם בבית הספר הצלחתי בקלות ונהניתי – הרי שכאן הייתי צריכה להשקיע המון. כבר בשנה הראשונה למדנו מקצועות רבים: כבישים, רכבות, כימיה והרבה מתמטיקה ברמה גבוהה. למדנו גם גיאומטריה מרחבית וקונסטרוקציה. היה לי קשה מאוד. המרצים בפוליטכניקה היו פרופסורים ידועים מלבוב. שיטת ההוראה הייתה הרצאות, והיה עלינו לכתוב כל מילה ומילה שיצאה מפי מורינו, כיוון שלא היו ספרים מתאימים כלל. למרבה המזל, הייתי מסודרת מאוד. מדי יום עברתי על חומר הלימודים בבית והדגשתי את הדברים החשובים. בבחינות כבר היה לי קל יותר וסיימתי את השנה בהצלחה.

בשנה השנייה חילקו אותנו למגמות. אני המשכתי בהנדסת בניין. השקעתי המון בלימודים. בקורס קונסטרוקציית ברזל היה לנו פרויקט מורכב וקשה מאוד, וביקשתי מאחי, שכבר עבד כמהנדס, שישרטט במקומי את הפרויקט. כשהגשתי אותו למרצה, הוא אמר לי: "יפה מאוד, רואים פה יד של מהנדס" ... בעבודת הגמר של הלימודים תכננתי תיאטרון, מבחינת חומרים וחוזק. תכנון כזה הוא מורכב מאוד. קונסטרוקציה חייבת להיות יציבה, ויחד עם זאת – חסכונית.

בהנדסה כישלון פירושו בניין שמתמוטט וחיי אדם שנגדעים. האחריות היא גדולה וכבדה.

הבת הסטודנטית שלי

לכל ההורים היהודים היה חשוב מאוד שילדיהם ילמדו באוניברסיטה, ואבא ואימא היו מאושרים וגאים מאוד במרסל ובי על לימודינו בפוליטכניקה. הם תמכו במרסל ובי לאורך כל תקופת הלימודים, שילמו את כל ההוצאות שלנו ונתנו לנו כסף לאוכל ולבגדים. מפעם בפעם הגיע אבא לעיר מטעם העבודה, ובכל פעם היה מזמין אותי לארוחת צהריים במלון מונופול המפואר. אם חלף ליד שולחנו מישהו שאבא הכיר, הוא מיהר להציג אותי בפניו בגאווה כ"הבת הסטודנטית שלי". לאחר הארוחה היינו עוברים לבית הקפה הסמוך ונהנים מקפה ומעוגה טובה. אלה היו רגעים מאושרים עבור שנינו.

אבא ואני בוורוצלב

פעילי המפלגה בפוליטכניקה ציפו ממני להירשם למפלגה הקומוניסטית ולהיות פעילה בה. אבל כבר אז התחלנו לחשוב על העלייה לארץ, וידעתי שאם אהיה חברה בתנועה הקומוניסטית – יקשו עלינו לעלות. ידעתי שיפנו אליי וישאלו איך ייתכן שאני לא פעילה כעת, לאור כל הפעילות שלי בתקופת בית הספר, והתלבטתי כיצד להגיב. אבא הציע שאומר שהפעילות היא כל כך רצינית, ואני לא מרגישה בשלה להיות חברה במפלגה. בעת מבחן – כך ענית, וזה עבד.

חברות ללימודים, חברות לחיים

כשהתחלנו מרסל ואני ללמוד באוניברסיטה, גרנו בעליית הגג בויללה של הדוד יוזק. בשנת 1957, לאחר שנתיים של לימודים, עלה הדוד יוזק לישראל, ואנחנו עברנו לגור במעונות הסטודנטים בפוליטכניקה. גרתי בחדר אחד עם חמש בנות. בחדר היו שלוש מיטות קומותיים. הייתה בחדר מנהיגה, מרילה בנקוש שמה, שהייתה חכמה מאוד ושמרה על סדר צבאי, ואנחנו נשמענו לה. כשהיא אמרה לסדר ולנקות – סידרנו וניקינו. עד היום אני שומרת על קשר עם החברות מהחדר. אף אחת מהן אינה יהודייה. אני הייתי היהודייה היחידה בין הבנות. חברותיי מהפוליטכניקה נשארו בפולין. לאורך השנים שמרנו על קשר של מכתבים – כל עוד זה התאפשר. היו תקופות שבהן אסור היה לשלוח מכתבים לפולין וממנה. כיום אנחנו שומרות על קשר טלפוני.

מבחינה כלכלית – אני הייתי המסודרת ביותר. ההורים דאגו לי מאוד. כל סוף שבוע הייתי חוזרת הביתה, וכששבתי למעונות הייתי מביאה אתי המון אוכל שכולנו אכלנו יחד. היו לי בגדים רבים, וחלקתי גם אותם עם חברותיי. הייתה זאת חברות אמת – גרנו, למדנו, אכלנו ובילינו יחד. עשינו שטויות של צעירים. הלימודים היו קשים, השקענו בהם את רוב הזמן והאנרגיה. בסיום שנת הלימודים השלישית נסעתי לטיול במוסקבה ובסנט פטרסבורג עם קבוצה של סטודנטים מצטיינים למשך שבועיים.

קיבלתי את תעודת סיום הלימודים והתואר בשנת 1961, ולאחר סיום הלימודים התחלתי לעבוד בחברת בנייה עירונית. הייתי מהנדסת צעירה ופיקחתי על בנייה של מפעל גדול.

פרדה ממרסל

אחי סיים את הפוליטכניקה והיה רווק מבוקש. הוא היה בחור טוב ומשכיל ממשפחה מצוינת. בשנת 1962 הוא עזב את פולין והיגר לארצות הברית. חברתו אניה הפסיקה את לימודי הרוקחות בפולין, נסעה אליו לארצות הברית והם נישאו שם. אניה סיימה את לימודיה בארה"ב ועבדה כרוקחת במשך שנים רבות. לאניה ולמרסל נולד בן ושמו אדם, הוא נשוי למרי ולהם שני ילדים ג'ק ומיימי.

מנחם

מרסל ובני משפחתו

דם של חקלאי

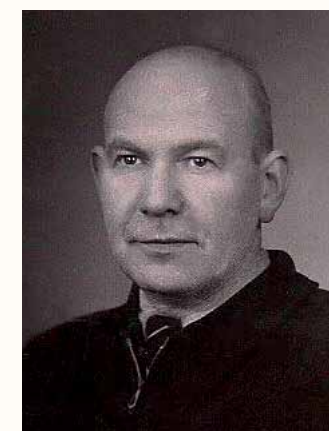
מנס, אישי, גם הוא יליד פולין. הוא נולד ב-27.4.1936 להוריו פרלה קורל וגימפל ויסוקי, ונקרא מנס על שם סבו, אב אמו, שעסק בחקלאות, וככל הנראה העביר לנכדו משהו מהמהות שלו כחקלאי עם שמו. גימפל ויסוקי, אביו של מנס, נולד בלודז' והיה חייט. אמו פרלה הייתה עקרת בית, כנשים רבות באותם ימים. לאחר נישואיהם עברו השניים להתגורר בריפין. הוריו של מנס דיברו ביניהם יידיש, ומנס קלט מהם את השפה.

מנס בעגלה עם אמו, אחיו וקרובת משפחה

פרלה קורל, אמו של מנס

גימפל ויסוקי, אביו של מנס

מנס עם אמו ואחיו

מנס בינקותו

המלחמה הקפואה

כשפרצה מלחמת העולם השנייה היה מנס בן שלוש, ואחיו, שלמה (סלק), היה בן תשע. כאשר הגרמנים כבשו את העיר ריפין, נלקח אביו של מנס מהבית. בטרם לכתו אמר לרעייתו לקחת את הילדים ולברוח. אביו של מנס נלקח בטרנספורט למחנה כפייה, אך הצליח לברוח ממנו ונס לרוסיה. אמו של מנס הייתה אישה קטנת גוף אך אמיצה ובעלת תושייה רבה. היא ארזה את הראש של מכונת התפירה, הרימה את מנס ביד אחת ואת אחיו הגדול תפסה בשנייה, וברחה מהעיר עם בני משפחתה. הם שכרו יחד כרכרה נהוגה בידי עגלון גוי שהבטיח שיעביר אותם את נהר הבוג לשטחה של ברית המועצות. שכרו שולם כולו מראש, והם יצאו לדרך. באמצע הדרך עצר העגלון את הכרכרה, לקח את הראש של מכונת התפירה של אמו של מנס, הכריז כי יש להם מזל גדול שהוא לא הורג אותם, והשאיר את החבורה כולה ביער סמוך לנהר.

המשפחה כולה עשתה את דרכה אל הנהר. אמו של מנס הושיבה את מנס ואת אחיו בסירה שמצאה בחוף, והחלה לחתור. הסירה לא הייתה אטומה, ועד מהרה החלו מים להציף אותה, אך למרבה המזל בשלב זה כבר היו מנס, אחיו ואמו קרובים לגדה השנייה, המים היו רדודים והם הצליחו לחצות את הנהר בשלום. מספרים במשפחה שביללה הזה הלבין לגמרי שיערה של האם.

הם המשיכו ללכת עד שהגיעו לעיר ברבונ' שהייתה בשטחה של רוסיה. שם, כשעמדו בתור למים חמים בתחנת הרכבת, נפגשו במקרה עם אביו של מנס, שהגיע לשם גם הוא, ולמרבה המזל המשפחה התאחדה. הרוסים לא היו ידידותיים במיוחד. הם הציעו לפליטים שהגיעו אליהם לקבל אזרחות רוסית. אביו של מנס סירב להיפרד מתעודת הזהות הפולנית שלו, שכן התכוון לחזור לפולין לאחר

המלחמה. הרוסים לא הביעו התנגדות; מי שהעדיף לשמור על הזהות הפולנית שלו – יכול היה לעשות כן, אך נשלח מיד לסיביר, וכך הגיעו הארבעה אל הערבות הקפואות.

הם התגוררו בעיר מגניטוגורסק בסיביר שבהרי אורל. מגניטוגורסק הייתה עיר גדולה, ובה תעשיית פלדה מפותחת, שהייתה נחוצה כל כך לצורכי המלחמה. דירתם הייתה חדר אחד, בשיכון רכבת. לכל משפחה היה חדר, ובקצה המסדרון היה מטבח משותף. השירותים היו בור במרחק של כחמישים מטרים משם, על גבעה. בקיץ זה עוד היה נסבל, אך בחורף היציאה לשם הייתה אכזרית, והותירה במנס זיכרונות קשים ביותר מאותה התקופה. החדר של מנס ומשפחתו היה חדר מספר 74 בקומה השלישית. המיטות היו מיטות ברזל, ויחד אתן הגיעו פשפשים וכינים. מדי פעם היו מחטאים את המיטה במים חמים. את הכביסה – כיבסו ביד, במים שסחבו בדלי. מנס גידל שם ציפור פשוש. במשך שנתיים הייתה הציפור עפה דרך החלון ושבה פנימה, עד שיום אחד, ככל הנראה ניסתה לשתות מדלי שאמו של מנס שמרה בו קרפיון שקנתה, וטבעה.

מנס וסלק ברוסיה, 1943

החיים בסיביר היו קשים מאוד. החורפים היו קרים להחריד, הטמפרטורה הגיעה למינוס שלושים מעלות, והרעב היה עז. מנס היה ילד רעב. תמיד. הוא היה מתעורר מרוב רעב בלילות והולך לחפש לחם. הלחם חולק אז בתלוישים. זה היה לחם שחור "מועשר" בחמר – כדי להגדיל את משקלו. אמו של מנס הייתה מכינה לאביו סנדוויץ' לעבודה, והאב המסור היה

מנס בולבז'יך, 1945

"שוכח" את הסנדוויץ' בבית, כדי שיישאר לשני הבנים. אמו של מנס הייתה הולכת אתו לשוק כדי לקנות קליפות של תפוחי אדמה, והייתה מכינה מהן מרק. בקיץ היו אוספים צמחים אכילים ומכינים מהם מאכלים. אחיו של מנס הלך בקיץ לשדות עם חבריו כדי לגנוב משם מעט פירות וירקות. פעם אחת ירו בהם, והם יצאו משם אך בקושי. מקור תזונה אחר

היה תפוחי עץ בר. מנס סבל מאוד מהרעב, והגיע לתת משקל. היו צוחקים עליו שהוא נראה כמו דג מלוח.

אביו של מנס עבד כחייט במפעל לייצור בגדים, ואף העביר במפעל קורסים לתפירה. לעתים, כשנשארו שאריות של בד – היה תופר עוד מכנסיים לילדיו. מפעם בפעם, כשהגיע מישהו שחיפש חייט טוב – היה אביו של מנס עושה עבודות פרטיות. פעם הזמין אצלו מישהו חליפה לחתונה. לא היה לו כסף לשלם לו, ולכן נתן לו בתמורה שק

של משמשים מיובשים. השק הוסתר תחת אחת המיטות והציל את המשפחה כולה מרעב לפרק זמן ארוך למדי.

בסיביר התחיל מנס את כיתה א. הלימודים היו ברוסית – שפה חדשה שהיה עליו ללמוד, אך הקשיים הלימודיים היו כאין וכאפס לעומת הקשיים הפיזיים – הרעב והקור. הקור היה נורא והמפגש עם הילדים המקומיים היה אכזרי. באחד המקרים הילדים אמרו לו שכדאי לו ללקק את הגדר, כי היא מתוקה. מנס היה רעב כל כך שלא חשב פעמיים, ומרוב קור הלשון שלו נדבקה לגדר. תהליך ההיפרדות מהגדר היה מלווה בכאבים איומים ודם ניגר מלשונו. כל אותה העת עמדו סביבו הילדים האחרים, צחקו ולעגו לו.

בחזרה לפולין

המלחמה הסתיימה, ובני משפחתו של מנס ביקשו לשוב הביתה, לפולין. הגבולות נסגרו, אך מכיוון שהייתה להם אזרחות פולנית, הם

קיבלו מהרוסים אישור מעבר לפולין. מנס עזב את כיתה ב באמצע השנה, בני המשפחה עלו על קרון בהמות ויצאו לדרך. מנס זוכר את הנסיעה ההיא כסיוט. חודש וחצי ארכה הדרך, ובמהלכה לא היו להם אלא חציר וקש לישיבה ולשינה.

משפחתו של מנס, ולבז'יך, 1948

הם לא שבו לריפין, לא נותר להם עוד דבר שם, ובעקבות חלוקת השטחים החדשה בין גרמניה לפולין, הם נשלחו לולבז'ק, עיר כורי הפחם. אביו של מנס מצא שם עבודה במקצועו – כחייט בתאגיד. המשפחה קיבלה דירה קטנה ברחוב פרדרי. הדירה נעזבה יומיים קודם לכן על ידי דייריה הגרמנים שהועברו כעת לגרמניה. בדירה היו שני חדרים – חדר שינה של ההורים וחדר שבו ישנו מנס ואחיו, ומטבח. מצבה הכלכלי של המשפחה לא היה מזהיר, אבל המלחמה נגמרה והייתה תקווה באופק.

מנס ואמו, בחזרה מבית הספר, ולבז'ק, 1950

במנס פיעמה תמיד רוח חופשית ונפש ששאפה אל המרחבים. הוא היה נמשך כבחבלי קסם אל היערות. אמו תמכה בו והלכה עמו. הם אף היו מלקטים פטריות ביער, מייבשים אותן ואוכלים אותן לאורך השנה כולה. בשלב מסוים מנס לא הסתפק עוד ביציאה אל הטבע, והחל מביא את הטבע הביתה. בחדר הקטן שבו ישן עם אחיו היה לו אקווריום עם דגים וכן קופסה שבה גידל חזיר ים. פעם הביאה הביתה אמו שתי תרנגולות כדי לבשלן. מנס לא יכול היה לשאת את המחשבה שהיא תשחט אותו, הוא התנגד לכך מכול וכול, ולבסוף הועברו התרנגולות לחצר והוא גידל אותן שם. הן היו מקפצות מפעם לפעם אל החלון – ומנס היה מאכיל אותן. כך נמשך הדבר כשנה עד שמישהו חמד אותן וגנב אותן.

במשך תקופה מסוימת הוא אף גידל עכברים לבנים על אדן החלון. אביו לא אהב את העכברים וביקש ממנס לסלק אותם מהבית, אך אמו הבינה ללבו של מנס ושכנעה את אביו לוותר לו. בשלב מאוחר הרבה יותר – כשכבר היינו באוניברסיטה – נתתי למנס כלב במתנה. מצאתי אותו בחורף, קפוא מקור, ליד הנהר. רחמי נכמרו עליו, וידעתי שמנס יידע לטפל בו ולאהוב אותו. מנס אכן לקח אותו לקליניקה, טיפל בו והשיב לו את עשתונותיו. כשעזבנו את פולין נותר הכלב אצל אמו של מנס, והיא טיפלה בו באהבה גדולה ואף לקחה אותו אתה לשבדיה. שמו של הכלב היה פיקוש.

אהבת ילדות

מנס ואני היינו שכנים מילדות. תחילה גר מנס עם הוריו ברחוב שלנו, רחוב פרדרי, ובשלב מאוחר יותר עברה משפחתו להתגורר ברחוב גדנסקה שבמרכז העיר, אבל לא הייתה לכך כל משמעות. תמיד היינו באותה כיתה בבית הספר, והשתייכנו לאותה חבורה בשומר הצעיר ובתנועת הנוער הפולנית. מנס היה שובב אך מוכשר. הוא היה ילד שהמורים אוהבים, למרות כל ההפרעות. המקצוע האהוב עליו ביותר היה טבע, ומכיוון שהמנהלת הייתה המורה לביולוגיה וחיבבה את מנס באופן מיוחד, מנס היה זה שניהל את המעבדה לביולוגיה. מאז ניהל מנס מעבדות רבות, אך זו הייתה הראשונה.

מנס חיזר אחריי כבר בגיל צעיר, עוד לפני שהוא ואני ידענו זאת. הוא תמיד ישב מאחוריי, משך לי בצמות והציק לי ללא הפסקה. בכיתה יב למדנו עזרה ראשונה והמורה ביקש מתנדבים. מנס ואני התנדבנו. הוא היה הרופא, ואני הפציינטית. כשבאתי ועמדתי לשבת על הכיסא, הוא משך את הכיסא מאחוריי ואני נפלתי ונחבלתי.

אירנה ומנס

מנס אהב מאוד לטייל, כבר מגיל צעיר. והוא היה יוצא לטייל גם בשיעורים שלא אהב. יום אחד רצה שאצטרף אליו לטיול בגן היפה שליד בית הספר. סירבתי. אמרתי לו שאני צריכה להיכנס לשיעור. מנס הלך למנהלת, סיפר לה סיפור כלשהוא, ושחרר אותי מהשיעור. לא יכולתי לסרב. טיילנו יחד. זה היה נחמד. היה ליד בית הספר מדרון הר תלול וסלעי מאוד. מנס הכיר כל צמח שצמח שם. על הפסגה צמחה שושנת ההרים, ובתקופת הפריחה שלה – מנס רצה מאוד לראותה, וגרר אותי אתו. הוא טיפס, אני טיפסתי אחריו, והירידה הייתה אף קשה מן העלייה... עם הזמן טיילתי אותו יותר ויותר. טיילנו הרבה בהרים, ויצאנו יחד לטיולי אופניים. פעם כשרכבנו יחד – מנס השתולל. רכבתי אחריו מהר ככל שיכולתי כדי להשיגו, ולבסוף נתקלתי בעץ, נפלתי ושברתי את עצם הברית. בשלב מאוחר יותר, כשהבין מנס מה מוטל על הכף וכי כדי להתקבל לאוניברסיטה הוא זקוק לציוני בגרות טובים – הוא חדל להסתובב והשקיע יותר בלימודים, והצליח.

לפני כעשר שנים הלכנו מנס ואני לפגישת מחזור של חניכי השומר הצעיר. הפגישה התקיימה במסעדה ביפו והייתה נחמדה מאוד. העלינו שם זיכרונות. מנס סיפר שבהמלצתי זרקו אותו מקן השומר הצעיר מכיוון שהוא רקד ריקודים סלוניים וזה לא התאים לרוח השומר הצעיר. כנקמה, כך אמר, הוא התחתן אתי, ואני סובלת אותו כל החיים.

אירנה

מנס

יחד לתמיד

התחתנו ב-7 ביולי 1962 בעירייה בוורוצלב.

מרסל כבר היה אז בארצות הברית, ושלח לי משם שמלה שחורה יפהפייה. אהבתי את השמלה כל כך, שאימא תפרה לי את שמלת הכלולות באותה הגזרה בדיוק, מבד לבן. הינומה לא הייתה לי. גם לימוזינה ופרחים לא היו. נסענו לחתונה בחשמלית ולאחר הטקס בעירייה המשכנו למסיבת החתונה שנערכה ב"גרנוולד" – המלון היפה ביותר בולבז'יך. הייתה זו דרכו של אבא להראות כמה הוא אוהב אותי וכמה אני יקרה לו. החתונה הייתה שיחת היום, וכל העיר געשה ורעשה – מי מוזמן ומי לא מוזמן. הזמנו שמונים אורחים – בזמנו זו נחשבה לחתונה גדולה מאוד. חתונה שדי היה בה כדי להעמיס תור של שעות אצל ספר העיר... האירוע היה יפה ושמח, ומוזיקה נהדרת התנגנה בו.

אחד האירועים המוזרים שקרו בחתונה ואיני יכולה לשכוח, היה אורח שהגיע לחתונה, רקד אתי, ובסוף הריקוד שאל: "מה בעצם השמחה פה?" עניתי שזו חתונה, והוא שאל: "באמת? מי מתחתן?" התברר שהוא לא הוזמן. זה היה אדם שנהג להתלבש יפה, ללכת לאירועים, לאכול ולהיעלם.

לאחר החתונה נסענו בלמברטה לירח דבש בן שבוע בהרי הקרפטים; ושבנו משם לוורוצלב, לחדרו השכור של מנס. מנס דאג כל כך ללמברטה שלו, שבכל חורף היינו מעלים אותה במדרגות לחדרנו שבקומה השנייה. הלמברטה הזו ליוותה אותנו עד שעזבנו את פולין ועלינו ארצה.

ארצה

אירנה, מנס והלמברטה

שנים של כמיהה

במשך תקופה ארוכה רצו אימא ואבא לעלות ארצה, אך בכל פעם התעוררה בעיה אחרת. פעם עצרו את העלייה ופעם הייתי אני זו שמנעה אותה – שכן עדיין הייתי באוניברסיטה, ואבא ואימא רצו שאסיים כראוי את הלימודים. זה ארך זמן רב, מכיוון שבמסגרת הלימודים שלי הייתי חייבת לעשות גם תואר שני, ומשמעות הדבר הייתה שש שנים באוניברסיטה.

בשנת 1963, לאחר שסיימתי את הלימודים וכבר הייתי נשואה, החליטו הוריי לעלות ארצה, לארץ ישראל. הוריו של מנס לא התכוונו לעלות. הם נשארו בפולין, והפרדה מהם קשתה מאוד על מנס. ואולם לאחר התלבטויות רבות החלטנו לעלות עם הוריי. הוריו של מנס ליוו אותנו עד לעלייה לרכבת, אביו התרגש מאוד ובכה. זאת הייתה הפעם האחרונה שבה ראו אחד את השני. אביו של מנס נפטר באותה שנה והוא בן 59.

מתכוננים לעלייה

דודי יוזק, שכבר התגורר אז בארץ, כתב לנו שחייבים להוציא בפולין רישיון נהיגה. הוא חזר על ההמלצה הזו שוב ושוב, ובסופו של דבר אכן למדתי נהיגה והוצאתי רישיון, אף על פי שלא חלמתי שאי פעם יהיה לנו רכב.

בתקופת עלייתנו ארצה מותר היה להביא מטען גדול, למעט דברי ערך, חפצי אמנות וכסף החורג מסכום של חמישה דולרים לאדם. מובן שהסתרנו בין החפצים המותרים גם חפצים אסורים וכסף. אמרו לנו שכדאי מאוד להביא ארצה פוך וכלי כסף, דברים שניתן למכור בארץ, וכך עשינו. את רוב הפוך הצלחנו למכור ובכסף שקיבלנו

תמורתו, רכשנו את מכוניתנו הראשונה. עד היום ילדיי ונכדיי אוהבים להתכסות בפוך שהבאנו אתנו מפולין.

יוצאים לדרך

לבסוף הגיע המועד. ראשית עלינו על הרכבת מולבז'ץ לוורשה. בוורשה החלפנו רכבת ונסענו לווינה. בתחנת הרכבת בווינה עמדו בצד אחד אנשי הסוכנות היהודית, ובצד הנגדי אנשי הג'וינט, מאמריקה, וכל קבוצה ניסתה למשוך אותנו לצד שלה. לאחר התלבטות קצרה הכריז אבא: "אני, עם האף שלי, אחרי שעברתי את השואה ונשארתי בחיים – נוסע רק לארץ ישראל." פנינו אל אנשי הסוכנות, והם לקחו אותנו למלון בפרברי וינה. שהינו שם שבועיים.

במהלך שהותנו במלון חל חג כלשהו. משגיח הכשרות שליווה אותנו מטעם הסוכנות ארגן תפילות במלון. גדלתי בבית חילוני לחלוטין. כשהגיע משגיח הכשרות לאסוף גברים לתפילה, שמעתי לראשונה בחיי את המילה "מניין". כששבו אבא ומנס מהתפילה, סיפר לי מנס שכשחיפשו כהן – הוא הצביע על אבי. זו הייתה הפעם הראשונה בחיי ששמעתי שאבא כהן. מנס גם סיפר לי שאבא ניהל את התפילה באופן מרשים ביותר ושר נהדר. לאחר התפילה המתפללים ניגשו לאמי ובירכו אותה על הצלחת בעלה בתפילה.

כעבור שבועיים עזבנו את המלון בווינה ונסענו לנפולי שבאיטליה. גרנו שם במלון ליד הטיילת במשך שבוע. הדבר שהרשים אותנו ביותר שם היה תנועת המכוניות הרבה בכבישים. בפולין כמעט לא היו מכוניות אז. באחד הסיורים שלנו בעיר, הבחנו במודעה ובה הצעה לטיול במערה הכחולה. הטיול עלה חמישה דולרים, ולנו לא היו אלא חמישה דולרים לאדם – שהותר לנו להוציא אתנו מפולין.

ימים ראשונים בארץ

כעבור ימים אחדים יצאנו מביתו של יוזק והלכנו למשרדי הסוכנות. אבא ואימא נשלחו למעברה בחולון, שם גר בומק, אחיה של אימא. אבא התחיל ללמוד באולפן בירושלים, ואימא נשארה בצריף שקיבלו. אנחנו נשלחנו למעברה בטבעון. קיבלנו צריף, שולחן מעץ ומיטות סוכנות. מנס היה מזועזע. המעברה בטבעון הייתה רחוקה מרחק שנות אור מהערים הגדולות שאהב. וכאילו לא די בכך, קיבלנו חבילה של אוכל ובה זיתים שחורים. חשבנו שמדובר בענבים, התחלנו לאכול, ולא ידענו מה לעשות בעיסה המגעילה שגילינו בפינו. מבחינת מנס – זה היה סוף העולם, והוא הודיע לאחראים: "אנחנו לא נישאר כאן". האחראים הבינו שלא כדאי להם להתעסק אתו, והעבירו אותנו למעברה בנצרת עלית. זה היה גרוע לאין ערוך. המקום הנידח בעולם. בנצרת עלית של שנת 1963 – לא היה ולו בניין גבוה אחד. הצריף שלנו היה הצריף האחרון במעברה, ואחריו – הר תבור.

עד מהרה הבנו מה קורה סביבנו, ובאין ברירה התחלנו ללמוד עברית באולפן. היינו לומדים שם מדי יום משעות הבוקר עד 12 בצהריים. גם באולפן הייתי תלמידה מצטיינת, השתלטתי על השפה מהר למדי ונהניתי מהלימודים. שעות אחר הצהריים והערב היו עניין אחר... היינו די מסכנים שם, בנצרת עלית. היינו לבד לגמרי. בלי משפחה ובלי חברים, וללא כל הכנסה. לא היה לנו כסף אפילו לגזוז. בני משפחתו של מנס בארץ היו נדיבים מאוד ונתנו לנו במתנה 50 לירות.

ההתלבטות התפתחה לוויכוח: הוריי אמרו שמנס ואני ניסע לטיול, אנחנו התעקשנו שהם ייסעו אליו, ובסופו של דבר אף אחד לא יצא לטיול במערה הכחולה, ואת הכסף שהבאתי אתי הוצאתי על זוג נעליים, שבסופו של דבר נגנבו בדרך ארצה.

מנפולי נסענו לברנדיז, ושם עלינו על האנייה "קיסריה" שהפליגה לישראל.

באנייה החתים אותנו נציג הסוכנות על מסמכים בעברית, למרות שלא ידענו עדיין לקרוא בעברית ולא הבנו על מה אנחנו חותמים. בהמשך התברר לנו שחתמנו על התחייבות להחזרת כל ההוצאות הכרוכות בעלייה ארצה (צמודות למדד), כולל מיטות הברזל וקופסאות השימורים. רק לאחר שעמדנו בכל התשלומים יכולנו לצאת מהארץ ולנסוע לחו"ל.

בשבת עגנה האנייה בחופי קפריסין. רצינו לרדת לטייל באי, אך משגיח הכשרות של האנייה לקח לנו את תעודות המעבר וסירב לתת לנו לצאת. מנס לא ויתר, ואיים כי אם לא יאפשרו לנו ללכת – יהיה בלגן. בסופו של דבר נשבר המשגיח, והניח לנו לצאת, אך הוא נתן לנו את התעודות בחדרו, בחשאי, שאף אחד לא ידע. זה היה חודש יוני. ירדנו מהאנייה והרגשנו כאילו נכנסנו לתנור.

ב-15 ביוני 1963 הגענו לחיפה. היינו נרגשים מאוד. על החוף חיכו לנו הדוד יוזק והדוד בומק. בומק גר אז בחולון, ויוזק בחיפה. התרגשנו מאוד לפגוש אותם. כשנרגענו מעט נזכרנו כמה אנחנו רעבים, וקנינו חצי מנה של פלאפל לכל אחד. זו הייתה הפעם הראשונה שאכלתי פלאפל בחיי, וזה היה טעים להפליא. לאחר הפגישה המרגשת נסענו כולנו לביתם של יוזק ומרישה. בערב הוגשו לשולחן שני פריטים שלא ראינו מימינו ולא ידענו מה עושים בהם: אבוקדו וזיתים. לא הבנתי איך אפשר לאכול זיתים. זה חמוץ!

מסתדרים

כחודש לאחר שהגענו, הסתובבנו יום אחד במרכז העיירה, ודיברנו בינינו בפולנית. לפתע עבר לידנו גבר מרשים. הוא היה גבוה, נאה, לבוש היטב, והזכיר במראהו אציל פולני. הוא עצר, פנה אלינו ושאל: "אתם מדברים פולנית?" שוחחנו אתו זמן מה. שמו היה ורכבטיק. בפולין הוא היה שר השיכון, ובנצרת היה מנהל המחלקה הטכנית של משרד השיכון. הוא התרשם מאיתנו מאוד, וגם מכך שהייתי מהנדסת בניין, ואמר: "את תעבדי אצלנו."

עוד בטרם התחלתי לעבוד, הזמין אותנו ורכבטיק אליו הביתה. הוא היה עורך ערבים חברתיים מדי יום רביעי בוילת הגדולה שלו. במהלך הערב ניגן בפסנתר כנף שהיה בסלון הגדול שלו והזמין נגנים נוספים לנגן בו. אלה היו ערבים מוזיקליים וחברתיים שרוממו את רוחנו.

למען המדינה

בשנים הבאות עבדנו שנינו במקצועות שהיה בהם כדי לבנות את המדינה. כמהנדסת בנייה עסקתי בתכנון ובפיקוח. מנס סייע רבות בבניית המחקר האנטומולוגי בארץ. אך לא הסתפקנו בכך, ותרמנו את חלקנו גם לשמירה על המולדת. מנס עבר טירונות של חצי שנה בגבעת אולגה. זה היה לא פשוט בכלל, כי מנס לא היה אז צעיר בן 18, והיחס לעולים החדשים היה קשה. אבל זה לא הרתיע אותו מלתת את חלקו לשמירה על המדינה. מנס השתתף במלחמת ששת הימים שאלהיה הוא גויס כחצי שנה לפני שפרצה. במלחמת יום הכיפורים שירת מנס במסגרת חיל השריון. הוא שב הביתה מהמלחמה לאחר חצי שנה כשהוא רזה, לא מגולח ובקושי ניתן לזהותו. זה היה מאמץ עצום, והוא חווה שם שעות קשות של פחד. הוא וחבריו לצבא הופגזו

ונורו לעתים קרובות. אנשים נהרגו לנגד עיניו ממש. לאחר שובו הביתה הוא סבל מסינטי שינה ואף נהג לישון על הרצפה.

אירנה ליד בניין שתכננה

אירנה במשרד

הכרת הטוב

משפחת סווינסקי, ההורים יאן וסופיה ושני בניהם, הצילו שנים עשר יהודים. המשפחה שלנו היא היחידה שנותרה עמם בקשר רציף מאז. כשנסענו ארצה, אבי עשה מאמצים אדירים כדי שהבן שלהם יקבל את הדירה שבה גרנו, ולשמחתנו הרבה – הצליח. נכדם עדיין גר בדירה הזאת. הקשר עם המשפחה נשמר לאורך כל השנים. הוריי, בומק, מרסל ואני עזרנו להם רבות.

כשהגענו ארצה מצאנו דרך נוספת לגמול להם על טוב לבם ועל אומץ רוחם; שלחתי ליד ושם מכתבי בקשה להכיר בהם כחסידי אומות העולם, והם אכן זכו בהכרה. שמותיהם רשומים גם במוזיאון השואה בווינגטון כחסידי אומות העולם.

המשפחה

מתרחבת

אבי, יעקב דרימר

אמי, לאורה דרימר

ארוכה הדרך הביתה

הוריי התגוררו בשכונת ג'סי כהן בחולון. אבא עבד כמנהל חשבונות. לאחר זמן מה בנו שם שיכונים לעולים חדשים. הוריי קיבלו דירה בקומה רביעית ללא מעלית.

לאחר שעברנו גם אנחנו לחולון, גרנו במעברה במשך שנתיים. בתי המעברה היו צריפי אזבסט צפופים. בקיץ היה החום בלתי נסבל, והחורף היה לנו קר, אבל היה בסדר. לא היה לנו רע. אולי מפני שכעת לא היינו לבד עוד. היו לנו חברים שם. הרהיטים היו רהיטי סוכנות זולים ופרימיטיביים ביותר. הצריף היה מעין דירה שהכול בה היה מיניאטורי. פעם ציירתי את הצריף ושלחתי את הציור לחברותיי. לא סימנתי מידות, והן חשבו שמדובר בוילה.

מקץ אותן שנתיים, קנינו דירה ברחוב עין יהב בשכונת ג'סי כהן בחולון, אותה שכונה שהוריי התגוררו בה, בעזרת משכנתה גבוהה מאוד שקיבלנו. גודל הדירה היה 62 מטרים רבועים. היו בה שני חדרים נטולי דלתות, סלון, מטבח, ואמבטיה צנועה, והיינו מאושרים. עם הזמן חסכנו כסף, התקנו דלתות וקנינו רהיטים. הבניין כולו היה מלא בזוגות צעירים כמונו, כך שבמהירות רבה מצאנו לנו חברה נעימה.

היינו בני 27 כשהגענו ארצה, ועד מהרה חשקה נפשנו בילדים. את ההיריון הראשון עברתי בקלות רבה מבחינה רפואית. הדבר שהעיק עליי יותר מכול היה הבגדים שלבשתי, או אולי נכון יותר: הבגדים שלא לבשתי... במהלך ההיריון כולו לא היו לי אלא שתי שמלות שאמי תפרה לי: שמלה כחולה ושמלה ורודה. כל יום לבשתי אחת מהן וכיבסתי את השנייה. כבר לא יכולתי לשאת את המראה שלהן. רציתי לסיים את ההיריון ולו כדי שלא אצטרך ללבוש אותן עוד לעולם.

ב-21.10.1965, לאחר שנתיים וחצי בארץ ישראל, הגיעה העת. חשתי

צירים, מנס לקח אותי לבית החולים דג'אני ביפו. הטיפול היה מושלם אך הלידה לא התקדמה. סבלתי מאוד במהלך הצירים, ולבסוף הוחלט לילד אותי בניתוח קיסרי. בנו הראשון יצא אל אוויר העולם. הוא היה תינוק מושלם ויפה תואר.

התלבטנו כיצד נקרא לו. רצינו לתת לו שם רגיל. שם שלא יצטרך להסביר לאיש לעולם. שם אביו של מנס היה גימפל. גימפל היה שם גלותי ומורכב ולא רצינו לקרוא כך לבנו. תחילה חשבנו לקרוא לו גבריאל, אך אבי התנגד לכך נחרצות. שמו של מפקד הגטו בדרוהוביץ' היה גבריאל, והוא לא רצה להיזכר בו בכל פעם שיביט בנכדו. לבסוף החלטנו לקרוא לו מיכאל, וגבריאל היה שמו השני. בבית קראנו לו מיקי.

מיקי

לאחר הלידה היו לי בעיות בריאות. אושפזתי לתקופה ממושכת וכל הטיפול בתינוק נפל על מנס. הוריי היו לו לעזר. באותם הזמנים לא היו טיטולים ולא הייתה לנו מכונת כביסה. השתמשנו בחיתולים מבד, הרתחנו אותם בסיר גדול על פתילייה וכיבסנו אותם בידיים. מנס עשה את כל העבודות האלה במשך תקופה ארוכה עד שהבראתי.

ב-1.1.1970 התרחבה משפחתנו בתינוקת נוספת. הפעם ילדתי בתל השומר. גם הלידה הזו התארכה והסתבכה, התינוקת הייתה במצג עכוז, וכך גם הפעם ילדתי בניתוח קיסרי.

התלבטנו כיצד לקרוא לתינוקת. לסבתי קראו שרה, ורצינו לקרוא לבתנו על שם סבתי, אבל השם נשמע לנו גלותי מאוד. אהבתי מאוד את השם תמר, ובסופו של דבר קראנו לה תמר-שרית, עד מהרה

תמי

התקבע שמה כ-תמי. תמי הייתה ילדה יפהפייה ונהדרת, אך עוררה בעיות רבות בענייני האכילה. הייתה תקופה שהיא לא הסכימה לאכול שום דבר מלבד גלידת וניל מרוסקת. רק מנס הצליח להאכיל אותה תוך שהוא מקריא לה סיפורים ומשחק אותה במשחקים שונים. הקראת סיפורים נקשרה אצלה בפעולת האכילה עד כדי כך שכשהייתה תמי מאכילה את הבובה שלה, היא הייתה מספרת לה את הסיפור כיפה אדומה ולאחר כל משפט הייתה מוסיפה את המילה "תבלע", כאילו שזה חלק מהסיפור. בשלב מסוים לקחנו אותה לרופאת ילדים וסיפרנו לה על דאגותינו. הרופאה אמרה לנו שאף ילד עוד לא מת מרעב במשך כל תקופת הקריירה הארוכה שלה ואין לנו כל סיבה לדאגה. כשהילדים שלנו נולדו, היה מקובל לגדל אותם בבית לפחות עד גיל שלוש. כמובן שנעזרנו במטפלות. היו לנו המון מטפלות, מהטובות שיש ועד הגרועות ביותר. גם את השלב הזה עברנו בשלום. כאשר הילדים גדלו, רשמנו אותם לגני ילדים.

נהנינו לגור בבניין בג'סי כהן. כל שכנינו היו צעירים כמונו והיו לילדינו חברים רבים. יתרון נוסף בעל חשיבות רבה עד מאוד היה קרבתנו להורי, אשר עזרו מאוד בטיפול בילדים. אלמלא עזרתם, סביר להניח שלא הייתה לשנינו האפשרות לטפח קריירה מוצלחת. גני הילדים הסתיימו בשעה אחת. אמי הייתה לוקחת את הילדים מהגן ונשארת אצלנו עד הערב. אבא היה מגיע בארבע ולוקח אותם לגן השעשועים. אימא גם בישלה בשבילנו ועזרה בעבודות הבית.

לאחר כשבע שנים בדירה בג'סי כהן, עברנו דירה לרחוב אהרנוביץ' 40 בחולון. כעת הייתה לנו דירה מרווחת ויפה בת שלושה וחצי חדרים. לאחר כמה שנים שמענו שעומדים לבנות בניין רב קומות ממש בסמוך לבניין שלנו. חששנו שהבניין החדש יסתיר לנו את הנוף ונרגיש חנוקים, לכן החלטנו לעבור לשכונה טובה יותר. שוב לקחנו משכנתה וקנינו דירה ברחוב קיבוץ גלויות 20. בדירה המרווחת והיפה

הזאת, שנמצאת ברחוב שקט, יפה ומטופח, אנחנו גרים עד היום, ושמחים בהחלטה הטובה שקיבלנו.

מגדילים ראש

לאורך כל השנים השתדלנו להחדיר בילדינו את האהבה ללימודים ואת הסקרנות להכיר דברים חדשים. נסענו אתם למקומות רבים, ולשמחתנו גם הם אוהבים תרבות, נסיעות וטיולים, ומתעניינים בדברים חדשים.

אך לא כל הנסיעות היו תענוג טהור... כשמיקי היה בן עשר ותמי בת שש, נסענו לראשונה לשנת שבתון באמסטרדם. חיכינו מאוד לנסיעה הזאת. חשבנו שאנחנו פותחים לילדים שער לעולם חדש ולמראות חדשים ואכן טיילנו הרבה ברחבי אירופה, ביקרנו פעמיים את סבתא פרלה ודוד סלק בגטבורג שבשבדיה. ביקרנו גם בתערוכות פרחים, בגנים בוטניים ובמקומות קסומים אחרים. בילינו המון במוזיאונים. בפועל זה היה לא פשוט כלל וכלל. הילדים לא התלהבו במיוחד והתגעגעו לחבריהם בארץ. לכל שאלה: "מה אתם רוצים לעשות?" "לאן אתם רוצים לנסוע?" קיבלנו את אותה התשובה: "אנחנו רוצים לרחוב אהרונוביץ' 40 בחולון".

משפחת ויסוקי

מיקי בחיל הצנחנים

מיקי ותמי

מיקי

התינוק היפהפה גדל והיה לנער שובב. שוב ושוב הזמינו אותנו לבית הספר. בכל פעם היו בעיות חדשות. מיקי למד בתיכון חדש בחולון, והיה מאוד לא מרוצה. הוא לא אהב את בית הספר שלו ולא את הלימודים. כשנה לפני שהחלו בחינות הבגרות לקח אותו מנס לשיחה רצינית והסביר לו כי בלי בגרויות הוא לא יוכל להתקדם. הוא הראה לו איך הודות ללימודים שלנו הסתדרנו שנינו יפה בחיים. השיחה עשתה את שלה, ומיקי עשה את שלו. הוא ניגש לבחינות ברמת חמש יחידות בכל המקצועות הריאליים וקיבל ציונים גבוהים. גם במבחן הפסיכומטרי הוא הצליח מאוד. בנוסף לאלה – היה לו גם ביטחון עצמי גבוה מאוד, ולאחר שנים של חרדות לעתידו – סוף סוף הייתה לנו נחת.

אירנה ותמי

בר המצווה של מיקי (מימין: סבתא לאורה, אירנה, מיקי, מנס ותמי)

מיקי ואירנה

שלומית ומיקי

מיקי שירת בצבא כחובש בחיל הצנחנים. השירות היה קשה ומפרך אבל מיקי סיים את כל השלבים בהצטיינות. במהלך השירות הוא הכיר את שלומית, ששירתה בחיל הרפואה. האהבה פרחת בין השניים, והם היו מאושרים מאוד. לדעתו חברות ואהבה מקלים מאוד על השירות הקשה, במיוחד כאשר החברה היא יפה מאוד.

לאחר שסיים את שירותו הצבאי, התקבל מיקי ללימודי רפואה בירושלים. הוא סיים את לימודי הרפואה בבית חולים הדסה עין כרם בהצטיינות. את הסטאז' עשה בבית חולים תל השומר, ואת ההתמחות סיים בפילדלפיה. כיום הוא פרופסור חבר באוניברסיטת ייל. תחום ההתמחות שלו הוא רדיולוגיה פולשנית.

שלומית למדה לתואר ראשון באוניברסיטה העברית ואת התואר השני סיימה בפילדלפיה, בתקופה שמיקי עבר את ההתמחות.

מיקי ושלומית נישאו ונולדו להם ארבעה ילדים: רז היחידה שנולדה בישראל, ולילי, אביגיל (אבי) ובנג'מין (בן) שנולדו בארצות הברית.

לאחר ארבע עשרה שנה בארה"ב, שם הצליחו מאוד, החליטו לשוב ארצה על מנת לגדל את הילדים בישראל. לשמחתנו הרבה הם אכן חזרו ומתגוררים באושר בבית גדול ויפה בסביון. מיקי אוהב לפנק את אשתו, את ילדיו וגם אותנו. בתקופת שהותו בארה"ב שינה מיקי את שם משפחתו מויסוקי לטל.

כיום עובד מיקי בבית החולים אסותא בת"א כמנהל היחידה לרדיולוגיה פולשנית. נוסף על כך הוא מנהל גוף השקעות ומספר חברות הייטק שהקים, כולן בתחום הרפואה.

תמי

תמי נולדה ב- 1.1.70. קיבלנו את המתנה היפה ביותר לכבוד השנה החדשה. היא הייתה תינוקת מתוקה ויפהפייה והעניקה לנו אושר רב. כילדה הייתה תמי שובבה, סקרנית ופעילה.

תמי לאורך כל השנים הייתה פעילה בתנועת השומר הצעיר ולא חששה להביע את דעתה בשום נושא. בימי התיכון, כשהרגישה שבית הספר אינו מתאים לה (למרות שהייתה תלמידה טובה), החליטה לעבור לבית ספר אחר. כך תמיד עמדה על שלה.

תמי

מתקופת הילדות ובמשך שנים רבות למדה תמי בלט ועד היום היא אוהבת מאוד מופעי מחול ותיאטרון, שאליהם היא הולכת עם משפחתה. נוסף על כך לומדת תמי פלמנקו ומשתתפת בקבוצת תיאטרון.

במסגרת השומר הצעיר שירתה תמי בנח"ל והתגוררה בקיבוץ בצפון הארץ.

תמי סיימה בהצטיינות לימודי תואר ראשון בחינוך לגיל הרך וכיום היא עובדת כמנהלת גן ברמת גן ונהנית מאוד מעבודתה. היא מחנכת דורות רבים של ילדים.

לאורך השנים התעניינה תמי בשואה ובהיסטוריה המשפחתית שלנו. הרעיון לכתובת ספר זה היה שלה.

תמי שהייתה תמיד חכמה, דעתנית ויפה נישאה לבועז בשנת 1998. בועז למד בטכניון הנדסת מכונות וסיים בהצטיינות. את התואר השני במנהל עסקים עשה באוניברסיטת קורנל בארה"ב, שם חי יחד עם תמי והילדים כחמש שנים.

בועז נקרא במשפחתנו "כל כך" כי כאשר אני מדברת עליו אני אומרת: "הוא כל כך חכם", "הוא כל כך נחמד", "הוא כל כך יפה" וכל זה נכון. הוא איש נפלא, אבא נהדר ובן זוג אוהב לתמי. אני באמת אוהבת אותו כל כך.

לבועז ותמי שני ילדים: מיקה ועילי. כשהילדים היו קטנים יותר הייתי עוזרת לתמי רבות בגידולם ועל כך תמי מעריכה אותי מאוד. תמי בת מסורה, אוהבת, דואגת ועוזרת לנו מאוד.

מהנדסת וחוקר

תמי ובועז

משרת תלמידת אולפן

ורכבטיק הזמין אותי למשרד שלו, ועד מהרה התחלתי לעבוד שם, ארבע שעות מדי יום. בבוקר הייתי לומדת באולפן, ואחר הצהריים, משתיים עד שש, עבדתי. התחלתי להרוויח כסף! תחילה הרווחתי 300 לירות בחודש. זה היה סכום זעום, אבל בשבילנו זה היה הון. מצב הרוח שלנו השתפר מיד.

בימים הראשונים העברית שבפי הייתה בסיסית מאוד, ואי-ידיעת השפה הכבידה מאוד על עבודתי. הכול היה קשה. לא ידעתי מילים ומונחים מקצועיים, לא הבנתי מה ביקשו ממני, ולא ידעתי איך לנסח את השאלות שלי; אבל חבריי לעבודה קיבלו אותי בסבר פנים יפות, ועזרו לי מאוד. כפרויקט ראשון תכננתי בניין מגורים עם אחד המהנדסים. המהנדס שעבדתי אתו על הפרויקט עשה יום אחד טעות רצינית, שגיליתי בהיותי לבדי במשרד. למחרת פניתי אליו ישירות והסבתי את תשומת לבו לטעות שעשה. המהנדס הודה לי והיה אסיר תודה על כך שפניתי אליו ולא דיווחתי על הטעות לממונים עליו. מאותו היום הוא לקח אותי תחת חסותו ועזר לי.

מהנדסת מן המניין

כשסיימתי את לימודי באולפן ביקשו ממני שאמשיך לעבוד במשרד. הסברתי להם שאצלנו מקובל שקודם כול דואגים לעבודה לגבר. ככל הנראה הייתי די חשובה להם כדי לדאוג לעבודה גם לגבר שלי, והם מצאו למנס עבודה כמהנדס במפעל של הלנה רובינשטיין בעפולה. מנס לא קיבל את ההצעה מכיוון ששנינו העדפנו לגור בעיר גדולה.

לאחר שסיימנו את לימודינו באולפן התעוררו בי הגעגועים להוריי, ורציתי לעבור לגור לידם, בחולון. חולון לא הייתה רק העיר שבה גרו

הוריי, אלא גם עיר נחשבת מאוד באותם הימים. חיפשתי עבודה בתל אביב, ומשמצאתי – יכולתי לבחור לגור באזור המרכז. בחרנו לגור בחולון, קיבלנו צריך עם גג אסבסט במעברת האקדמאים בשכונת ג'סי כהן.

המשכתי לעבוד במשרד השיכון. עבדתי שבע שנים במחלקת מוסדות ציבור. תכננתי בתי ספר, גנים, מקוואות, בתי כנסת ועוד ועוד. זו הייתה עבודה מעניינת מאוד, וגם מאתגרת מאוד. כל פרויקט היה שונה מקודמו, וכל פרויקט היה מורכב. עדיין התקשיתי מעט בעברית, אבל היו עולים חדשים רבים בארץ באותם הימים, היה מקובל להתקשות בעברית, ומקובל להתחשב במתקשים, וזה היה בסדר.

במסגרת תפקידי היה עליי לצאת לשטח מפעם בפעם, ולפקח על עבודת הבנייה. הייתי אז צעירה ויפה, ופעם פגש אותי מנהל העבודה בשטח ושאל אותי: "מה את מחפשת פה, ילדה?" אמרתי שאני המהנדסת וקבעתי פגישה עם מנהל העבודה. הוא היה המום. הוא אמר: "לא יכול להיות, אין דברים כאלה..." ואכן, הייתה אמת רבה בדבריו. אין נשים רבות במקצוע הזה. הלימודים קשים מאוד, והעבודה קשה עוד יותר ונושאת עמה אחריות רבה. בהנדסת בניין אסור לטעות. בניין לא יכול ליפול, אין לכך כל הצדקה, ועל המהנדס לוודא שדבר כזה לא יקרה חס וחלילה.

שבע שנים עברו עליי במחלקה למוסדות ציבור. זה היה תפקיד מאתגר ומלא אחריות. לפני כל יציקה גדולה הייתי צריכה לצאת לשטח ולפקח על הנעשה. הרגשתי חשובה, היה לי סיפוק גדול וגם קיבלתי משכורת טובה. בשנת 1970 עבר משרד השיכון מתל אביב לירושלים. לעובדים ניתנה האפשרות לעבור לירושלים עם המשרד או לפרוש ולקבל פיצויים. לא רציתי לעבור לירושלים. למנס הייתה קריירה באזור המרכז והקרבה להוריי הייתה חשובה ביותר.

מהנדסת קונסטרוקציה מחוזית

אז פורסם מכרז לתפקיד מהנדס קונסטרוקציה של מחוז המרכז במשרד השיכון. הגשתי מועמדות, עברתי את הוועדה וזכיתי בתפקיד.

היקף הבנייה היה עצום, בנינו שכונות מגורים בכל רחבי המחוז וכן ישובים קהילתיים ביהודה ושומרון. כמעט כל התכנון הוזמן במשרדים פרטיים והביצוע נמסר לחברות בנייה. מתוקף תפקידי היה עליי להמליץ על משרדים שיקבלו את תכנון הפרויקטים. בדקתי את התכניות ואישרתי את שלבי התקדמות התכנון ועל סמך האישורים שלי המתכננים קיבלו את שכרם. היה עליי גם לייצג את המשרד בוועדות שונות ובמכון התקנים.

פעמים רבות היה עליי לצאת לשטח, ולפתור בעיות מהר ככל האפשר כדי למנוע הפסקות עבודה. בדרך כלל הייתי אישה אחת בין גברים רבים. הבוסים שלי תמיד גיבו אותי ואמרו: "לא להתווכח עם אירנה! לעשות מה שאירנה אומרת." אחד הקבלנים, שהיה שכן, שלנו פגש יום אחד את מנס ואמר לו: "אירנה היא משהו, גבר גבר" אני לא בטוחה שאהבתי את המחמאה הזאת.

בשלב מסוים הציעו לי להיות מנהלת המחלקה הטכנית של מחוז המרכז. מדובר בתפקיד שכרוכים בו אחריות רבה, לחצים גדולים וסכומי כסף נכבדים. ניסו לשכנע אותי בתוקף רב שאקבל עליי את התפקיד. אך סירבתי. הרגשתי שהתפקיד הזה לא מתאים לי, במיוחד שבאותה תקופה אמי חלתה והייתי חייבת לטפל בה. עשיתי זאת באהבה גדולה וויתרתי על התפקיד בלב שלם. הייתה זו תקופה קשה מאוד, אך התמיכה של מרסל אחי ואניה אשתו הקלו עליי.

בשנת 2000, בהיותי בת 63, פרשתי לגמלאות.

איש המרחבים

מנס התעניין תמיד בביולוגיה ובטבע. בגיל מוקדם התבטא הדבר בבריחה מבית הספר אל המרחבים הפתוחים. בשנות הגימנסיה המאוחרות זה התבטא ברצון העז להעמיק עוד וללמוד באוניברסיטה ביולוגיה, ומנס העמיק בלימודים, הוציא ציונים מצוינים בבגרויות, והלך ללמוד באוניברסיטה. גם אביו עודד אותו לכך. הוא היה אומר לו: "אתה לא תהיה כמוני. לא תשב לתפור ותקבל גיבנת. אתה תלמד."

מנס הלך אחר לבו. הוא רצה ללמוד באוניברסיטה משהו שקשור לחיות ומעשי יותר מביולוגיה, ולבסוף בחר בזואוטכניקה – גידול חיות. הוא למד את המקצוע במסירות רבה וקיבל תואר מהנדס בזואולוגיה ותואר שני בטכנולוגיית מזון, ולאחר מכן נשאר באוניברסיטה לארבע שנים נוספות של לימודי וטרינריה. כעבור שנתיים אני סיימתי את הלימודים והחלטנו להתחתן ולעלות ארצה עם הוריי. מנס בירר ונאמר לו שיוכל להשלים את השנתיים החסרות בהשכלתו הווטרינרית בישראל, והוא עזב את הלימודים. כשהגענו ארצה התברר שאין בישראל מסלול כזה. מסלול ללימודי וטרינריה נפתח בישראל רק שנים רבות לאחר מכן.

התקופה הראשונה בחולון הייתה קשה וזאת משום שמנס עדיין לא מצא עבודה. יום אחד הוזמנו למסיבה אצל חברים ושם פגשנו את ביאנקה, שלמדה בפקולטה שבה למד מנס בוורוסלב. ביאנקה עבדה אז במכון הוולקני ברחובות והבטיחה לעזור. ואכן, לאחר כמה ימים הוזמן מנס לראיון עבודה. כפי שנהוג בפולין, הגיע מנס לבוש בחליפה ועניבה. הפרופסור שראיין אותו, רענן וולקני, בנו של מייסד המכון, ישב מולו במכנסיים קצרים ובסנדלים.

הפרופסור דיבר רק עברית ואנגלית, ומנס לא דיבר אף אחת משתי השפות הללו. ביאנקה שימשה כמתורגמנית לשיחה ומנס עשה רושם

מצוין, אולם עבודתו הותנתה בכך שבחודשיים וחצי הבאים הוא ילמד עברית ואנגלית. זה היה תנאי קשה ביותר, בעיקר לאור העובדה שלא היה לנו כסף לשלם למורה פרטי, אך מצב של העדר עבודה היה קשה אף יותר, ומנס קנה ספרים באנגלית ולמד מהם. בתום החודשיים וחצי הוא שב למכון והפתיע את מעסיקיו ברמת העברית והאנגלית שרכש בזמן קצר כל כך.

עבודתו הראשונה של מנס במכון הוולקני הייתה בתחום מחקר גנטי של כבשים מזן "אווסי". זה היה בשנתיים הראשונות שלו במחלקה לגנטיקה של בעלי חיים. מנס אהב את עבודתו, מצא בה עניין ואתגר רב אך אז פרצה מלחמת ששת הימים, מנס גויס לצבא לתקופה ארוכה וכאשר חזר, מצא את המחלקה סגורה. מנס נותר שוב ללא עבודה. בשנת 1967 קיבל את הצעתו של פרופסור סבירסקי והתחיל לעבוד במחלקה לאנטומולוגיה במכון להגנת הצומח.

את הדוקטורט בתחום האקרולוגיה עשה באוניברסיטה העברית בשנת 1975. באותה שנה חגגה האוניברסיטה יובל חמישים שנה להקמתה. חלוקת התעודות נערכה במהלך טקס מרשים בהר הצופים, בהשתתפות ראש הממשלה גולדה מאיר, שרי ממשלה ואורחים מכובדים מכל רחבי העולם. באותו הטקס קיבלו דוקטור לשם כבוד אנשים מפורסמים ומוערכים רבים, וביניהם מרק שאגאל, ארתור רובינשטיין ובשביס זינגר.

המטפלת של הילדים שלנו הבחינה בהכנות המרגשות לאירוע קבלת הדוקטורט והביעה את שמחתה על כך שסוף סוף יהיה לה מכר רופא. התקשינו להסביר לה שמנס אכן יהיה דוקטור, אך לא רופא.

מנס נחשב לחוקר בעל שיעור קומה בתחום מזיקי עצי הפרי הסובטרופיים. במהלך שנות עבודתו במכון כיהן במשך כשלוש שנים כמנהל המחלקה לאנטומולוגיה.

מנס חושב שתרומתו החשובה ביותר לחקלאות היא שיטת ההדברה הביולוגית של מזיקי האבוקדו. מאז שצוות המחקר יישם את השיטה, אין מרססים בישראל גידולי אבוקדו בחומרים כימיים, אלא בפיזור אויבים טבעיים. השיטה הזו זיכתה את הצוות (א.סבירסקי, מ.ויסוקי וי.יזהר) ב"פרס קפלן" לשנת 1986.

יש הערכה גבוהה של גורמים מרכזיים בעולם ליכולות המחקריות של ישראל. מנס עזר בארגון כנסים בינלאומיים רבים. בין השאר ארגן כנס בסין ובמרוקו בהשתתפות מדינות רבות מאגן הים התיכון, גם כשלא היו לנו קשרים דיפלומטיים עם המדינות האלה.

מנס פרסם מעל 100 מאמרים בתחום האנטומולוגיה והאקרולוגיה בכתבי עת מקצועיים ברחבי תבל. מנס היה גם שותף בכתובת כמה ספרים, החשוב שבהם: "מזיקי עצי הפרי הסובטרופיים בישראל", שראה אור בשנת 2002.

במשך שנים רבות היה נשיא החברה האנטומולוגית בישראל, וכיום הוא נשיא כבוד של החברה.

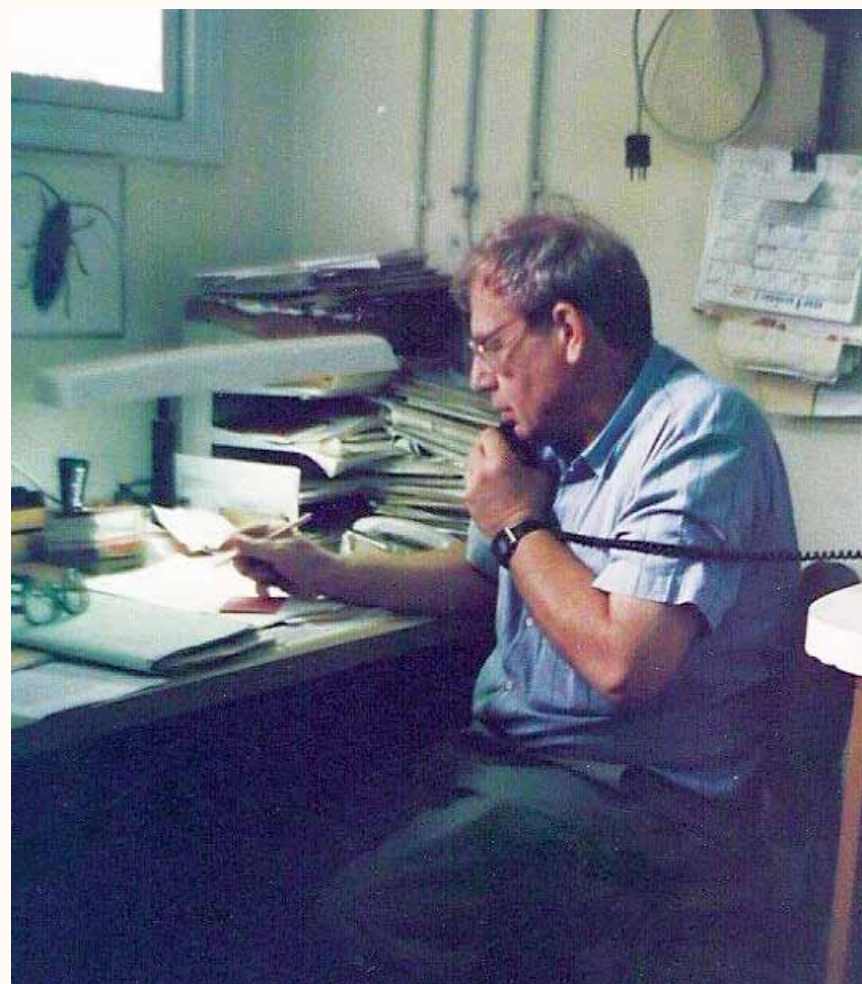
מנס, שפרש לגמלאות בשנת 2000, הוא אחד מהאנשים בני המזל שעוסקים במה שהם הכי אוהבים. זו כנראה הסיבה לכך שהוא עובד עד היום, בהתנדבות.

כיום משתף מנס פעולה עם פרופסור צבי מנדל, מומחה למזיקי יער. השניים משתדלים לעזור למדינות ברחבי העולם במלחמה הבלתי פוסקת נגד מזיקים בגידולים חקלאיים.

לאורך כל השנים טיילנו רבות בעולם. ביקרנו בארה"ב, בקנדה, באוסטרליה, בניו זילנד, בכל ארצות אירופה והגענו אף לאיים הקנריים והאזוריים. בכל נסיעה כזאת מנס נהנה לראות את הערים הגדולות, אך חיפש גם צמחים, חיות ונופים. מובן שאנחנו פוקדים כל גן בוטני שאנחנו חולפים על פניו. כהרפתקן וסקרן מלידה ביקר עם מיקי במקומות אקזוטיים כמו אנטרקטיקה וארקטיקה, איי גלפגוס, קובה ואלסקה. למעשה כמעט ואין מקום שמנס לא ביקר בו.

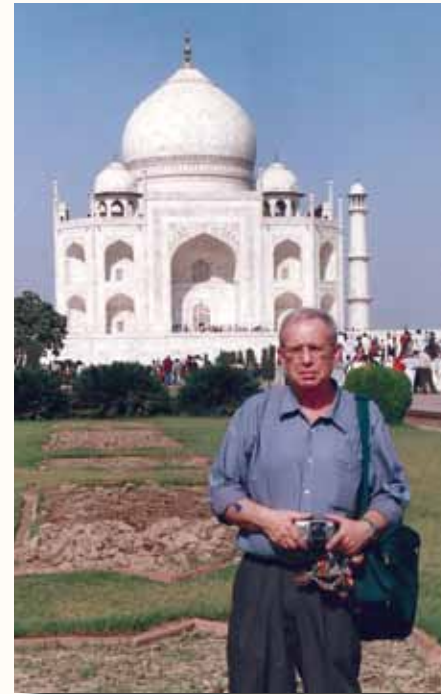
מנס בארקטיקה

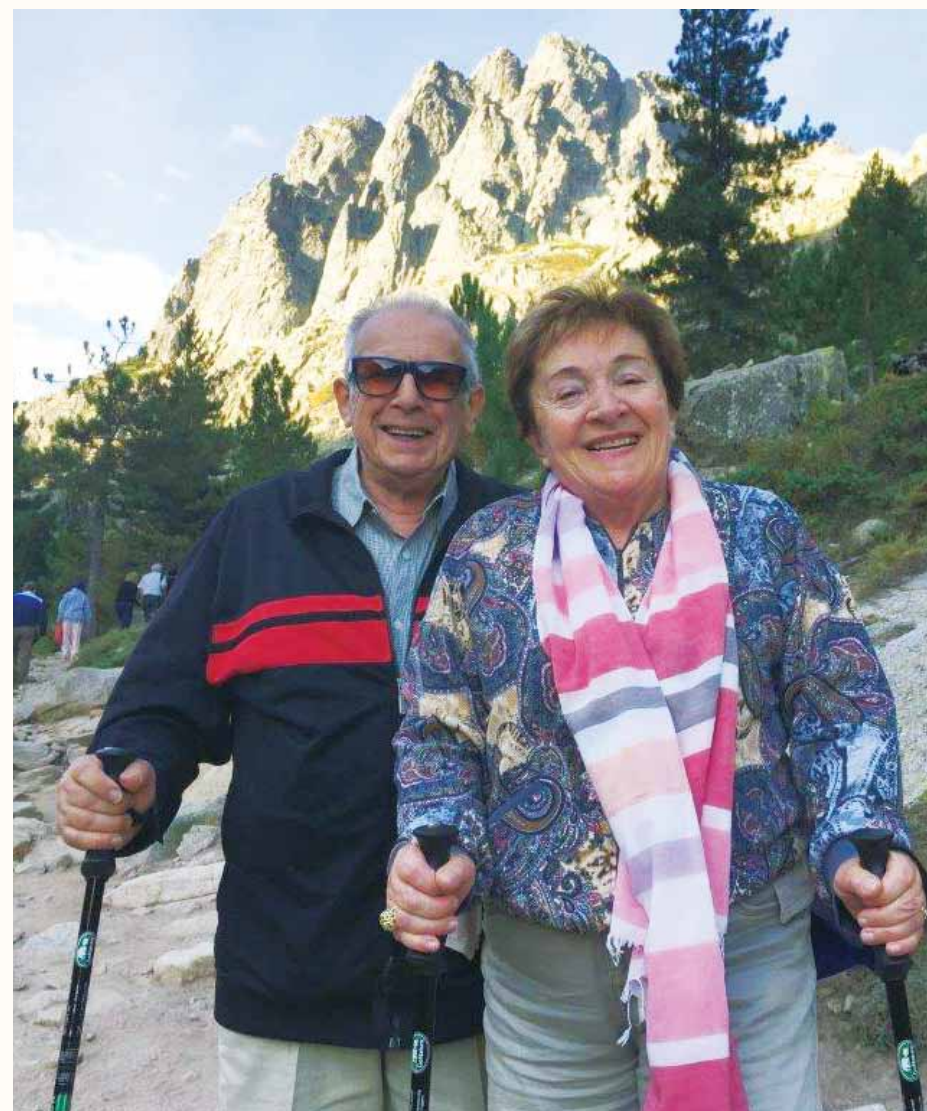

מנס במשרדו במכון הוולקני

מנס ומיקי באנטקטיקה

טיול בסרדיניה

החיים שאחרי העבודה

מיקי ומנס בקובה

פרידות

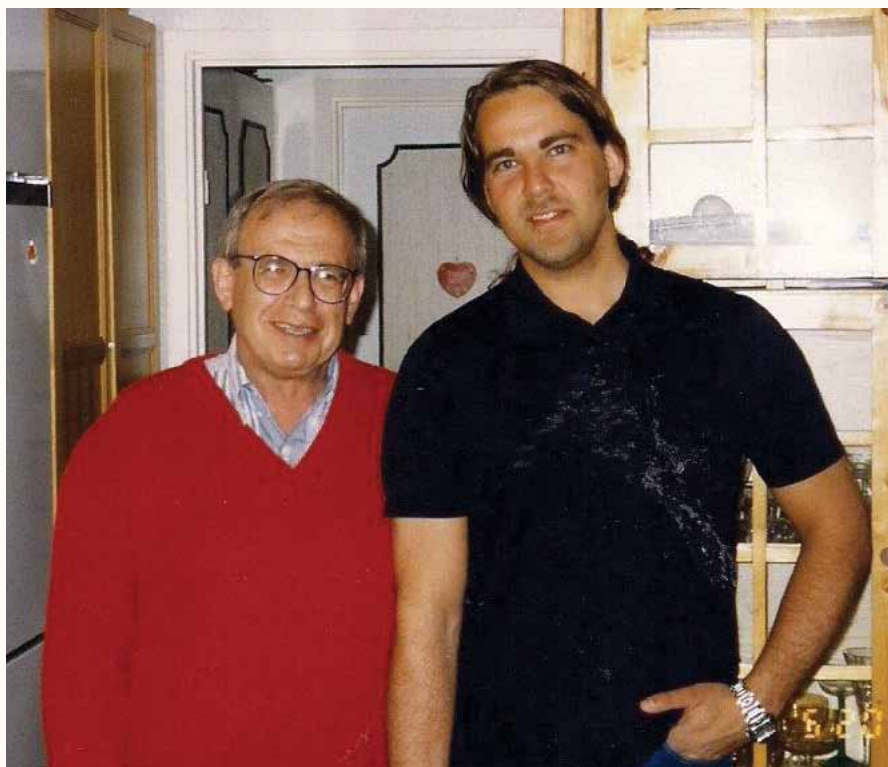
אבי חלה בסרטן. ליוויתי אותו לאורך תקופת מחלתו. הייתי אתו בכל הטיפולים וליוויתי אותו לכל הרופאים. אבא האמין שיבריא לאורך כל הדרך, אך בסופו של דבר המחלה הכריעה אותו.

אמי חלתה באלצהיימר. טיפלתי בה ועזרתי לה ככל יכולתי. אימא שלי הייתה האימא הטובה ביותר בעולם. תקופת המחלה שלה הייתה קשה ומלאת צער וכאב.

מרסל אחי ואשתו אניה, האהובים עליי, עזרו לי מאוד במיוחד בתקופות הקשות. כשאמי הייתה חולה, הם תמכו בי נפשית ואף שלחו לי סכום כסף מדי חודש. לאחר שאימא נפטרה, מרסל הגיע להלוויה וכבר במהלך השבעה הוא וויתר על הירושה והשאיר לנו את הדירה של אימא. זה אינו מובן מאליו.

למרות המרחק הרב, אניה ומרסל הגיעו ארצה פעמים רבות ופעמים רבות נסענו לבקר אותם. אנו נפגשים אתם כמעט מדי שנה ומטיילים יחד. אנחנו שומרים על קשר הדוק בטלפון ובסקייפ. אני אוהבת אותם אהבה עזה.

הוריו של מנס לא עלו ארצה מעולם. חצי שנה לאחר שעלינו ארצה נפטר אביו של מנס מסרטן הכבד. לאחר מותו, אחיו של מנס, סלק, אשתו אולה ואמו עזבו את פולין ועברו להתגורר בשבדיה. סלק טיפל באמו במסירות ואנו השתדלנו לעזור לו ככל יכולתנו.

מנס עם אחיינו רוברט

הוגו, נכדם של סלק ואולה

אולה, סלק ואירנה

נהת

לשמחתנו, זכינו בילדים טובים ומסורים. גם הנכדים שלנו נהדרים. אנחנו פוגשים אותם לעיתים קרובות ונהנים מהם מאוד. ביום ההולדת ה-80 של שנינו הם ערכו לנו מסיבה יפה והכינו מצגת מרגשת.

החיים ממישיכים

גם אנחנו כבר איננו צעירים. הביולוגיה עושה את שלה, והגוף מזדקן. רבים מחברינו כבר אינם, ואנחנו מעט חוששים מהעתיד. למזלנו אנחנו עדיין עצמאים ולא זקוקים לעזרה רבה מהילדים. אנו משתדלים שלא להטריד אותם בבעיותינו הקטנות. כאשר מתעוררות בעיות בריאותיות רציניות יותר, מיקי תמיד עוזר לנו.

אנחנו פעילים ועסוקים מאוד. מנס ואני יוצאים הרבה לסרטים ולהצגות תיאטרון. יש לנו מינויים לשלושה תיאטראות: הבימה, בית לסין והקאמרי. אנחנו גם הולכים יחד לקונצרטים רבים, ונוסעים המון לחר"ל. אנחנו מבקרים הרבה במוזיאונים ומטיילים בארץ.

אני שמחה מאוד על כך שאני עדיין נוהגת. יש לי מכונית, ואני נהנית לנסוע עם חברותיי לפעילויות שונות: קורסים, קניות ובתי קפה. אני שומרת על קשר עם חברותיי מהמשרד ואנו נפגשות מדי פעם. נוסף על כך אני מתנדבת בעמותת "פוש" ונותנת שיעורי עזר במתמטיקה לתלמידים מתקשים.

מנס ואני מטפלים באהבה בשני חתולים קיצ'ה (שחורה) ודובי (לבן). את שני החתולים קיבלנו ממיקי, למרות שלא ביקשנו. לעיתים כשאנחנו מנסים להתלונן שהטיפול בחתולים מכביד עלינו, מיקי משכנע אותנו, באומרו שהחתולים מסבים לנו הנאה ומאריכים את

חיינו בכמה שנים טובות. מזל שלו ושל החתולים שאנחנו באמת אוהבים חיות.

נוסף על הטיולים לצורכי מחקר והטיולים שערכנו להנאתנו – נסענו גם לטיול שורשים, שאורגן על ידי "עמותת יוצאי דרוהוביץ", בוריסלב והסביבה", שאנו חברים בה. בדרוהוביץ' נפגשנו עם מריה, ניתם של סופיה ויאן סווינסקי. מריה לומדת היסטוריה במכללה הפדגוגית בדרוהוביץ'. מריה מתעניינת בנושא השואה ולקחה קורסים בנושא. במהלך הכנת עבודה באחד הקורסים, נתקלה מריה בכתבות שבהן נזכר השם סווינסקי. הכתבות היו כתבותיו של מרסל, שפורסמו באתר מוזיאון השואה בווינגטון. היא ידעה שזה שם משפחתו של סבא רבא שלה. היא פנתה למוזיאון ויצרה קשר עם מרסל ואכן התברר לכולנו שמדובר באותה המשפחה שהצילה אותנו בתקופת השואה. כולנו התרגשנו והרגשנו צורך להיפגש. זאת הייתה אחת הסיבות לכך שהצטרפנו לטיול השורשים. בלינו עם מריה ומשפחתה במשך יום שלם. ביקרנו במכללה שלה, שם ארגנו לנו מפגש עם הסטודנטים והמרצים. סיפרנו את זיכרונותינו מתקופת המלחמה ודיברנו אתם על השואה. הנחנו פרחים על קברה של סופיה סווינסקי והוזמנו

לארוחת צהריים בדירתה הצנועה של המשפחה. הקשר עם בני משפחת סווינסקי נשמר לאורך כל השנים. הוריי, בומק, מרסל ואני עזרנו להם רבות. גם הפעם היינו נדיבים ומכיוון שהמצב באוקראינה קשה ביותר, עזרתנו הייתה משמעותית מאוד עבורם.

ביום האחרון של המסע נסענו במיוחד לבלז'ץ. בלז'ץ היה מחנה ההשמדה הנאצי הראשון שפעל במסגרת "מבצע ריינהארד", המבצע לחיסול יהודי פולין. הוא הוקם בפולין הכבושה, בכפר בלז'ץ, השוכן בין לובלין ללבוב. מספר זעום של 30 אנשי אס-אס, הצליחו לרצוח במחנה הזה כ-600,000 איש, מתוכם למעלה מ-400,000 יהודים, במהלך חודשים ספורים. שם נוסה לראשונה בהצלחה הגז ציקלון B. לאחר המלחמה נהפך שטח המחנה כולו לאתר הנצחה מרשים. הביקור במחנה היה קשה מאוד, אך אני שמחה שלא ויתרתי על כך. לשם נלקחה כל משפחתי והרגשתי צורך להגיע לאתר המחנה ולהתייחד עם זכרם. כל הסיור היה מרגש ביותר, ובכל אתר הנצחה שהגענו אליו, נערך טקס זיכרון, שכלל הנפת דגלים, הדלקת נרות זיכרון, תפילת "אל מלא רחמים" ושירת התקווה.

למען תזכור

זיכרונותיי הראשונים הם מתקופת השואה, והשואה אינה עוזבת אותי עד היום. זכר השואה חשוב לי ואני עושה כל שביכולתי כדי לשמור עליו למען משפחתי ולמען הדורות הבאים. לאחר שהגענו ארצה מילאתי ביד ושם "דף עד" עבור כל אחד מבני משפחתנו שנספה בשואה. בשנים האחרונות אני פעילה ב"בית להיות" בחולון – בית לניצולי שואה. גופים רבים מאמצים את "בית להיות" ומתקיימים בו פרויקטים שונים.

ב"בית להיות" נערכות פעילויות לאורך השנה כולה. אנחנו חוגגים את החגים יחד ושומעים הרצאות. אני מספרת את זיכרונותיי (נותנת עדות) במקומות רבים ובמיוחד לנוער בבתי הספר. בשנה האחרונה הרציתי בפני עובדי המכון הוולקני. אני גם משתתפת בפרויקט "שואה בסלון". בכל פעם שאני מרצה – אני מספרת את סיפור הטבעת ומציינת שזה "שואה לייט". לא קל לשמוע סיפורים קשים ואיומים, סיפורים בלתי נתפסים ברמת האכזריות שבהם, ולא קל לספר אותם; אך זכר השואה – אסור שיישכח.

רגע לפני סיום

כמה דברים שחשוב לנו להעביר לילדינו ולנכדינו:

היו אנשים טובים, תנו כבוד לכל אדם והשתדלו לעזור לזולת ולבעלי החיים. לכו תמיד בדרך הישר והיו דוברי אמת. דעו את חשיבותם של הלימודים וההשכלה - ככל שאדם לומד יותר, החיים שלו מעניינים יותר, עבודתו קלה יותר מבחינה פיזית והתמורה עבור עבודתו גבוהה יותר.

דבר אחרון וחשוב ביותר: שמרו על הקשר עם המשפחה. נשארנו מעטים ומפוזרים בעולם. חשוב לנו מאוד שהקשר בין הילדים שלנו והנכדים יהיה חם ואוהב. זכרו תמיד שהמשפחה היא הדבר החשוב ביותר.

אוהבים,

אירנה ומנס ויסוקי

חולון, 2017

